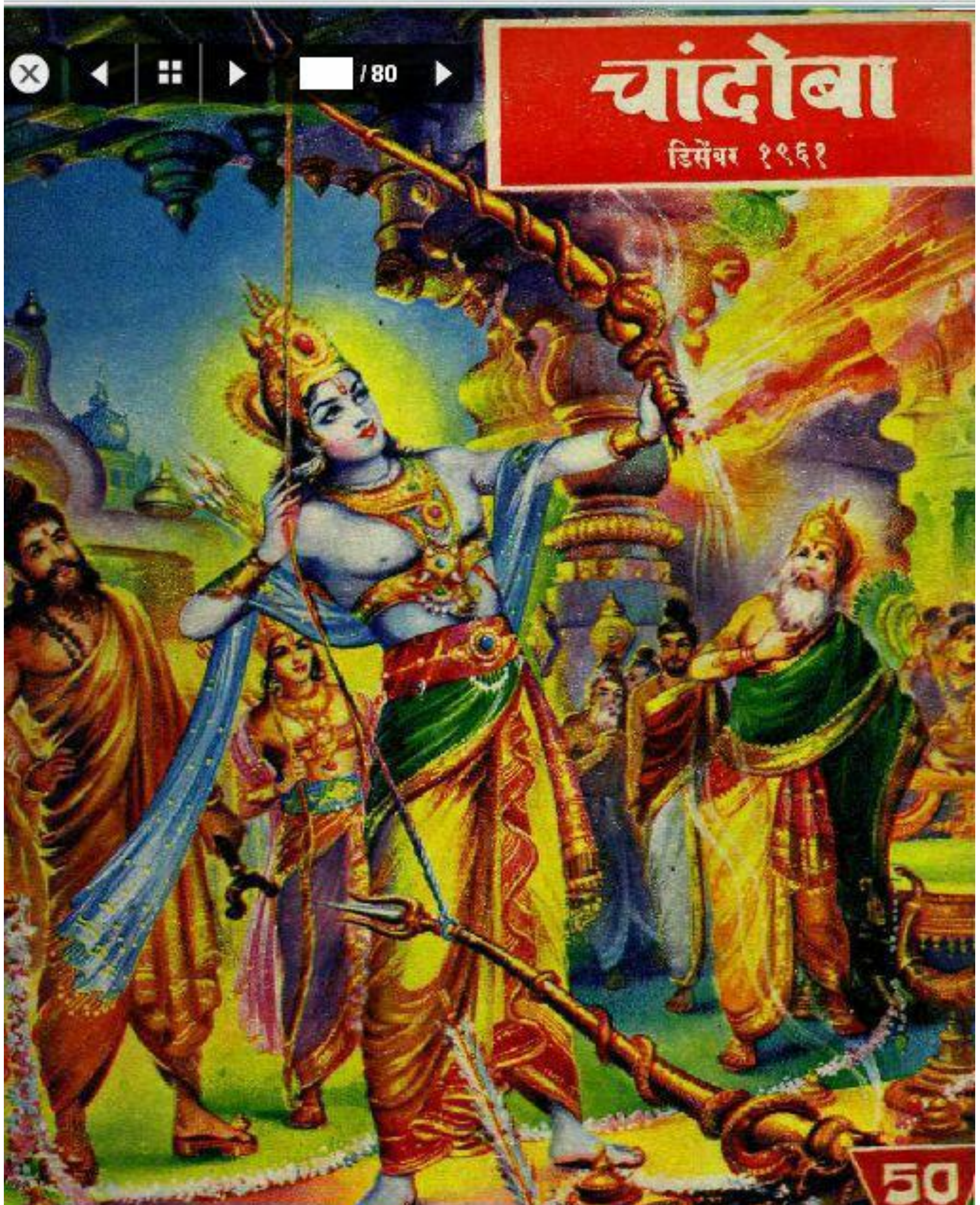

/80
चांदोबा
डिसेंबर १९६१
50

भारताचा इतिहास

आपल्या या देशाला आपण भारत म्हणतों. एका काळीं याचें नांव भारतवर्ष असें होतें. इराण देशाच्या रहिवाश्यांनीं आपल्या देशाला हिन्दुस्तान हें नांव दिलें. 'सिन्धु' शब्दावरून 'हिन्दु' शब्द झाला हें निराळें सांगण्याची गरज नाहीं.

असें सांगतात कीं आपल्या देशाची सभ्यता सर्वांत प्रथम सिन्धू नदीच्या खोऱ्यांत सुरू झाली. म्हणून सिन्धू नदीवरूनच इराण आफगाणिस्तानांतले लोक आपल्या देशास ओळखत.

आपल्या देशाचें क्षेत्र फळ १२,६०,००० वर्ग मैल आहे. याच्या उत्तरेस उंच हिमालय पर्वताच्या रांगा आहेत. मध्य-भागीं मारवाडचें वाळवंट आहे. सप्तनद्यांचा हा प्राचीन देश जगांतला अत्यंत सुपीक असा देश आहे.

आपल्या देशांत सुशिक्षित व सुसभ्य लोकां-बरोबर कातकरी, संथाळ वगैरे रानांत राहून, शिकार करून अगर कंदमुळें खाऊन उदर निर्वाह करणारे आदिम जातीचे लोक पण राहतात.

कधीं एक नव्हता असें कांहीं पश्चिमात्य लोकांनीं लिहून ठेवलें आहे व आपल्याच देशांतील लोक हे मानूं लागले आहेत कीं इंग्रज राजवटींतच आपला देश एक छत्र छा छायेखालीं आला. परंतु विष्णुपुराणांतील श्लोकावरून हा भ्रम दूर होईल :–

"उत्तरं यत् समुद्रस्य
हिमाद्रेश्चैव दक्षिणं
वर्षं तद् भारतं नाम
भारती यत्र सन्तति"

अर्थात् (हिन्दु) महासागराच्या उत्तरेस व हिमालयाच्या दक्षिणेकडील भूभाग भारत आहे व त्याची संतती भारतीय होय.

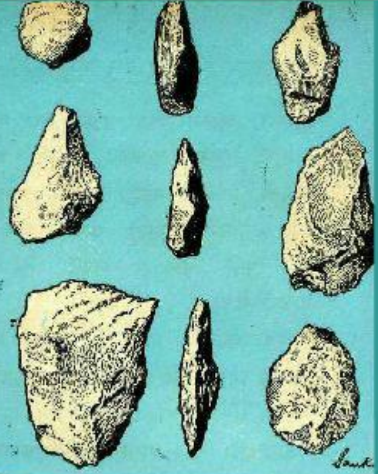
इ. स. पूर्वी तिसऱ्या शतकांत भारताच्या सर्व प्रांतांत प्राकृत भाषेचा प्रचार होता. तीच त्या काळची राष्ट्रभाषा पण होती.

आपल्या देशांत एक सभ्यता व एक संस्कृति होती. त्या गोष्टीचें प्रमाण असे दोन ग्रंथ, रामायण व महाभारत भारताच्या ऐक्याची साक्ष आजवर देत आहेत. कारण या दोन्ही ग्रंथांचें वाचन काश्मीर तें कन्याकुमारी व सिंधूनदी पासून ब्रह्मपुत्रपर्यंत सर्व भारतीय प्राचीन काळापासून आज-पर्यंत करीत आले आहेत. वेद आणि पुराण आपले धार्मिक ग्रंथ होत. शिव व विष्णु यांची आराधना आपण करतों.

अशा या आपल्या देशाचा इतिहास व त्यांतील मुख्य मुख्य ऐतिहासिक महापुरुषां-विषयीं माहिती आपल्याला असली पाहिजे.

* * *

आपल्या देशांतील सर्वांत जुने रहिवाशी पाषाणयुग सुरू होण्यापूर्वीचे आहेत. त्यांनीं दगडाचीं आयुधें करून श्वापदांपासून स्वतःचें रक्षण केलें व शिकार करण्यासाठीं पण त्यांचा उपयोग केला. त्यांचीं हीं दगडी आयुधें मद्रास राज्यांतल्या चंगलपेट जिल्ह्यांत आज देखील कोठें कोठें आढळतात.

पाषाण युगांतील हत्यारें

या पाषाण युगांतील लोकांना शेतकीची माहिती नव्हती व अग्नीचा उपयोग कसा करावा हें देखील माहीत नव्हतें.

नवीन पाषाण युगांतील भारतीय रहि-वाशी भारतांतल्या सर्व प्रदेशांत पसरलेले होते. त्यांचीं आयुधें व हत्यारें जागोजागीं आढळतात. म्हैसूर प्रांतांतल्या बल्लारी जिल्ह्यांत तर त्यांचा एक कारखानाच आढळला आहे.

नवीन पाषाण युगांतील मानव जीवनांत पुष्कळच बदल झाला. मनुष्य शेतकी करूं

"काय वदूं मी, प्रभो पाहिलें
दृश्य भयंकर जें तेथें।
अंगाचा थरकांप उडाला,
भोंवळ आली मज तेथें ॥

"अन्तर्यामी प्रभो ! तुला का
नाहीं कळलें जें घडलें ?
दक्षाच्या गृहिं यज्ञमंडपीं
अघटित एक शिवा घडलें !

"देह सतीचा राख जाहला
रे अन् तूं निश्चित कसा ?
अगाध लीला तुझी खरोखर
कारण तूं निर्लिप्त असा !"

ऐकुनि वाणी सदाशिवानें
रौद्र रूप धारण केलें।
भृकुटी तत्क्षण वक्र जाहली
"सांग नारदा जें घडलें !"

नाद भयंकर ऐकुनि नारद
वीणा भूमीवर ठेवून
विनम्र होउन वदला–"सांगूं
जास्त काय प्रभु, मी याहून ?

"दक्ष-यज्ञ कारण या सर्वा,
तोच मूळ या सर्वाला ;
तोंडा आलें तें तो वदला,
आवडलें ना कोणाला ॥

"प्रभूस नांवें ठेवुन त्यानें
केलि भर्त्सना अन् सतिची।
नव्हती लाज जनाची त्याला
चाड तरी निज धर्माची !

"असह्य झालें सर्व सतीला,
सह्य कसा पतिचा अपमान ?
भस्म जाहली दुःखाग्नीनें
केलें दिव्य तिनें बलिदान ॥

"क्रुद्ध जाहले तेव्हां सगळे
आणि गरजले गण प्रभुचे।
तुटून पडले यज्ञसभेवर
आले सैनिक पण भृगुचे ॥

एक भयंकर हास्य हांसुनी
जटा उपटली त्यानें एक।
फेंकुन जमिनीवरती दिधली
ज्योति प्रगटली तिथून एक ॥

प्रगट जाहला ज्योतींतुन त्या
दिव्य पुरुष अन् महाबली।
रूप भयंकर, भासे घेइल
कोणाचा तरि खास बळी ॥

सहस्र शस्त्रें धारण करुनी
उभा राहिला शिवापुढें।
प्रसिद्ध झाला निज कर्मानें
वीरभद्र तो जगीं पुढें ॥

आणि म्हणाला–"आज्ञा व्हावी,
चाकर प्रभुचा हजर समोर !

शंभू वदला–"जा दक्षाचीं
थांबव कर्में सारीं घोर !

"दक्ष-यज्ञ तो ध्वंस करुनि तूं
जाणिव दे त्या दक्षाला।
कर्त्तव्याकर्त्तव्याची अन्
जाणिव दे तूं भृगुमुनिला !!"

बोलुनि इतकें त्रिशूल अपुलें
दिलें शंकरानें त्याला।
आशिर्वाद दिला निज कर्मीं
पूर्ण यशस्वी होण्याला ॥

वीरभद्रनें प्रणाम करुनी
शंभूचा घेतला निरोप।
चकित जाहले सुरमुनि नारद
सदाशिवाचा पाहुनि कोप ॥

एक भयंकर हास्य हांसुनी
जटा उपटली त्यानें एक।
फेंकुन जमिनीवरती दिसली
ज्योति प्रगटली तिथून एक ॥

प्रगट जाहला ज्योतींतुन त्या
दिव्य पुरुष अन् महाबली।
रूप भयंकर, भासे घेइल
कोणाचा तरि खास बळी ॥

सहस्र शस्त्रें धारण करुनी
उभा राहिला शिवापुढें।
प्रसिद्ध झाला निज कर्मानें
वीरभद्र तो जगीं पुढें ॥

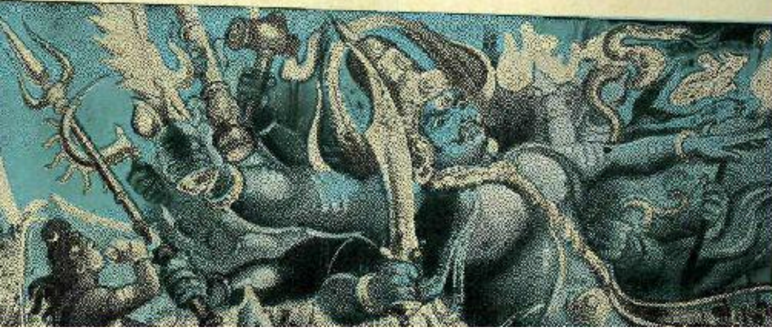
आणि म्हणाला–"आज्ञा व्हावी,
चाकर प्रभुचा हजर समोर !

शंभू वदला–"जा दक्षाचीं
थांबव कर्में सारीं घोर !

"दक्ष-यज्ञ तो ध्वंस करुनि तूं
जाणिव दे त्या दक्षाला।
कर्त्तव्याकर्त्तव्याची अन्
जाणिव दे तूं भृगुमुनिला !!"

बोलुनि इतकें त्रिशूल अपुलें
दिलें शंकरानें त्याला।
आशिर्वाद दिला निज कर्मी
पूर्ण यशस्वी होण्याला ॥

वीरभद्रनें प्रणाम करुनी
शंभूचा घेतला निरोप।
चकित जाहले सुरमुनि नारद
सदाशिवाचा पाहुनि कोप ॥

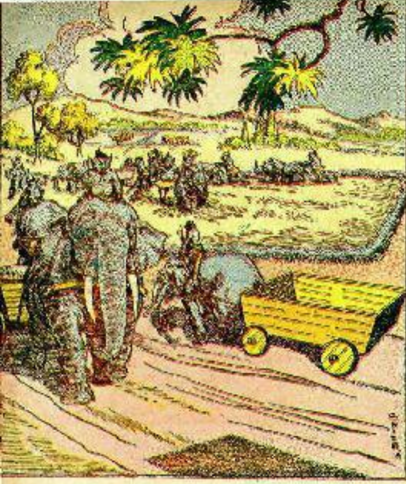

[१४]

[उग्राक्षाला एका मागून एक युवराजाच्या ऐवजीं सैंपाक्याचा व धनगराचा मुलगा कारस्थानी दासींनीं दिला होता. पण उग्राक्षाला तें सर्व कळलें. शेवटीं चित्रसेनानें स्वतःच्या मुलाला देऊन आपलें वचन पाळलें. तो मुलगा उग्रदत्त या नांवानें उग्राक्षाकडे राहूं लागला. त्याला सोबती म्हणून उग्राक्षाच्या सांगण्याप्रमाणें राक्षस गावांतून दोघां मुलांना धरून घेऊन आले. पुढें वाचा]

चित्रसेनाचा मुलगा आपल्या घरीं जितक्या लाडांत वाढला तितक्याच, किंबहुना त्याहून जास्त लाडांत उग्राक्षाच्या घरीं वाढत होता. उग्राक्षानें त्याच्या सर्व हौशी पुऱ्या केल्या व त्याच्या आई-वडिलांपासून झालेली ताटातूट त्याला कोणत्याहि प्रकारें भासूं दिली नाहीं. उग्रदत्ताला सोबती म्हणून जीं मुलें आणण्यांत आली होतीं त्यांना रुद्र व आरुद्र अशीं नांवें ठेवण्यांत आलीं. हीं तिन्हीं मुलें राक्षसांच्या मुलांबरोबर लहानाचीं मोठीं झालीं. आकारानें तीं जरी लहान होतीं तरी बुद्धीनें मोठी होतीं.

पंधरा वर्षें लोटलीं. आतां सर्व वीस वर्षांचे तरुण झाले होते. उग्राक्षानें या पंधरा वर्षांत राक्षसांची राहणी बदलून टाकली. त्यानें रानें कापून शेतकी करण्यास त्यांना

सांगितलें. राक्षसांची शेतकीचीं कामें म्हणजे सर्वांना तें आश्चर्यच वाटलें. लहान लहान नांगर, बैल किंवा घोडे हे सर्व काय कामाचे. म्हणून हत्ती, उंट व गेंडे नांगराला किंवा गाडीला जुंपीत. राक्षसांनीं नरमांस भक्षण सोडलें. पशुहत्या पण सोडली. राक्षस जातींत झालेलें हें परिवर्तन पाहून मनुष्यवस्तींतील लोकांना आश्चर्य वाटलें. आणखी एक असा फायदा झाला कीं कपिलपुरच्या राज्यांत देखील सुख संपत्ती व शांतता नांदूं लागली.

उग्रदत्त, रुद्र व आरुद्र शस्त्रविद्येंत पारंगत होते. तलवार, भालाफेंक, घोडेस्वारी सर्वांत ते तरबेज झाले होते. एकदां त्यांना उग्राक्षाकडून कळलें कीं, अग्निद्वीप नांवाच्या द्वीपांतून भयंकर पक्ष्यांवर बसून कांहीं व्याघ्रचर्मधारी लोक त्यांच्या-राज्यावर वेळीं अवेळीं स्वारी करीत असत व ते आज पावेतों राज्यावर घिरट्या घालत आहेत. यावरून त्यांचा कधीं तरी स्वारी करण्याचा विचार असणार. म्हणून सावध राहिलें पाहिजे. गेल्या पंधरा वर्षांत तसा त्रास त्यांनीं दिला नसला तरी त्यांच्यापासून राज्याला धोका आहे. त्यांचा पुढारी एक करवीर नांवाचा मनुष्य आहे व नागवर्मा नांवाचा कपिलपुरचा एक जुना सरदार त्यांना फितूर होऊन त्यांच्या मदतीनें कपिलपुराचें व राक्षसांचें राज्य बळकावण्याच्या प्रयत्नांत आहे. त्यांचा पराभव चित्रसेनानें व उग्राक्षानें केला. पण ते त्या दोघांना कैद करूं शकले नाहींत. ते बहुतेक अग्निद्वीपांतच पोंचले असणार व त्यांच्या सल्ल्यानेंच पुन्हां हे व्याघ्रचर्मधारी आपल्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून येत असावेत.

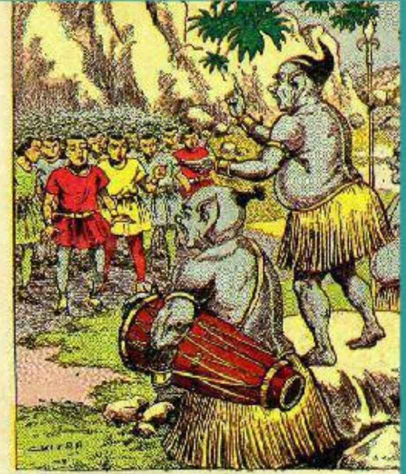
उग्राक्षाच्या तोंडीं तें सर्व ऐकल्यापासून आपलें राज्य निष्कंटक कसें करावें हा विचार उग्रदत्ताच्या मनांत घर करून बसला. नागवर्मा व करवीर दोघांचा नायनाट केल्याशिवाय

राज्यांत कायमची शांति टिकणें शक्य नाहीं. म्हणून कांहींतरी उपाय वेळींच केलेला बरा असें त्यानें मनाशीं ठरविलें.

उग्रदत्तानें आपले मित्र रुद्र व आरुद्र यांच्याशीं सल्ला करून रात्रीं ते पक्षी व व्याघ्रचर्मधारी कोणत्या दिशेनें येतात? कोठें उतरतात कीं काय ह्या गोष्टीची माहिती काढायचें ठरविलें. एखादा व्याघ्रचर्मधारी कोणी भेटला तर त्याला धरून त्याच्याकडून सर्व माहिती काढतां येईल, आणि करवीर व नागवर्मा अग्निद्वीपांतच आहेत कीं आणखी कोठें हें देखील कळेल असा विचार केला.

व्याघ्रचर्मवाल्यांना पकडावयाचेंच असेल तर रानांत राहणाऱ्या लोकांची मदत घेतली पाहिजे. त्यांना कांहीं इनाम वगैरे देण्याचें ठरविलें तर ते जास्त उत्साहपण दाखवितील असें ठरवून त्यानें आपली सर्व योजना उग्राक्षासमोर मांडली व त्याला ती फार पसंत पण पडली. तो म्हणाला–

"राज्यांत सर्वत्र दवंडी पिटा कीं, जो कोणी एका व्याघ्रचर्मधाऱ्याला धरून आणील त्याला एकट्याला एक लक्ष होन इनाम देण्यांत येतील. आपल्याकडे सोनें

किल्ल्याच्या कोठारांत पडून राहिलें आहे त्याचा उपयोग तरी होईल."

उग्रदत्तानें त्याप्रमाणें गांवांत, रानांत सर्वत्र दवंडी पिटविली कीं मनुष्य असो किंवा राक्षस असो जो कोणी एका व्याघ्रचर्मधाऱ्याला धरून घेऊन येईल त्याला एक लक्ष होन बक्षिस देण्यांत येतील.

तेव्हांपासून रोज उग्राक्षाच्या किल्ल्यांत अग्निद्वीपांतील व्याघ्रचर्मवाल्यांच्या विषयीं बातम्या नियमितपणें येऊं लागल्या. निरनिराळ्या प्रदेशांत हे लोक आपल्या भयंकर पक्ष्यांवर बसून येतात. कधीं कधीं ते उतर-

तात, पण पुन्हां पळून जातात. बरोबर काय घेऊन जातात हें मात्र कोणाला कळलें नाहीं. ते बरोबर कोठें उतरतात हें कोणीच सांगूं शकला नव्हता. महिने दोन महिने गेले तरी यापेक्षां जास्त माहिती न मिळालेली पाहून उग्रदत्त थोडा निराश झाला. असें लपून छपून येण्यांत व राज्यांत धुमाकूळ माजविण्यांत त्यांचा काय हेतू हें त्याला कळेना. हे कोठें बरें उतरत असावेत? निर्जन रानांत किंवा डोंगरांत उतरत असावेत. नाहीतर आपल्या लोकांना ते कसे आढळले नाहींत? त्यानें आपल्या मित्रांच्या सल्ल्यानें स्वतःच सर्व गोष्टींचा पत्ता लावण्याचें ठरविलें. रात्रीं एखाद्या उंच जागीं बसून पाहारा द्यायचा असा तिघांनीं बेत केला व कोणाला देखील सांगितल्याशिवाय तिघे घोड्यावर बसून अपरात्रीं रानांत निघाले. लोकवस्ती जेथें होती तो भाग सोडून निर्जन वाटेनें ते रानांतून चालले होते. मध्यरात्र लोटली तरी त्यांना आकाशांत ते अग्निपक्षी दिसले नाहींत कीं व्याघ्रचर्मवाल्यांची हालचाल कोठें दिसली नाहीं.

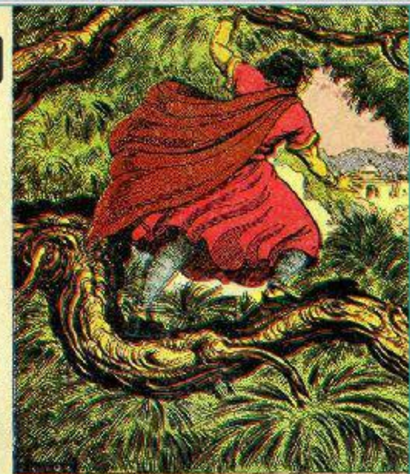
तिघे अगदीं दमून गेले होते त्यांचे घोडे पण दमून गेले होते. म्हणून त्यांनीं थोडा वेळ विश्रांति घेण्याचें ठरविलें. घोड्यांना चरायला सोडून विश्रांतीसाठीं सोईस्कर अशा जागेच्या शोधार्थ हिंडूं लागले. एका देवदारूच्या झाडाखालीं सपाट व स्वच्छ जागा पाहून तेथें बसण्याचा ते विचार करूं लागले. इतक्यांत एकदम उजेड झाला. झाडाच्या पानातून दिव्याच्या उजेडाचे झोत येतात तसे त्यांच्या अंगावर पडले सर्वांनी वर पाहिले तेव्हां त्यांना ते भयंकर पक्षी दिसले. प्रत्येक पक्ष्यांवर एक किंवा दोन व्याघ्रचर्मधारी बसलेले होते. त्यांच्या हातांत एक वस्तु त्यांना दिसली. तिच्यांतूनच उजेडाचे झोत येत होते. ते पाहून अर्थातच त्यांना आश्चर्य वाटलें.

थोड्या वेळानें ते पक्षी दूर उडून गेले. ज्या दिशेनें ते उडत होते त्याच दिशेनें तो प्रकाश देखील चालला होता.

"पाहतों हं कीं हे कोठें उतारतात कीं सरळ पुढें जातात." असें म्हणत रुद्र झरझर देवदार वृक्षावर चढून त्याच्या शेंड्याला जाऊन पोंचला. वर त्यानें कांहींतरी पाहिलें असावें, म्हणून जास्त वेळ झाडावर न थांबतां लगेच तो खालीं उतरून आला. त्याचे दोघे मित्र जवळ पळत आले व प्रश्नार्थक मुद्रेनें त्याच्याकडे पाहूं लागले.

तो म्हणाला—"पश्चिमेकडे फार दूर नाहीं, एक किल्ला आहे. त्या किल्ल्यात दिवा बत्ती कांहीं दिसली नाहीं. निर्जन स्थान तरी असलें पाहिजे किंवा रात्रीच्या वेळीं या जागेचा कोणाला सुगावा लागूं नये म्हणून तेथील लोक दिवा बत्ती लावीत नसावेत. पण बुरजावर कोणी पाहारा देत असावा असें देखील दिसलें नाहीं."

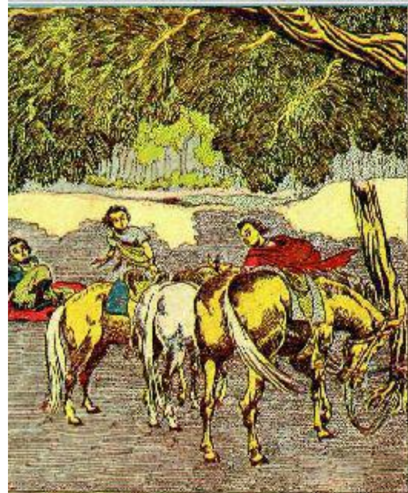
रुद्रच्या बोलण्यावरून व त्याच्या घाबऱ्या आवाजावरून उग्रदत्तानें ओळखून विचारलें—"तर मग ते पक्षी त्या किल्ल्यांत किंवा

जवळपास उतरले असतील असें तुझें अनुमान आहे!"

"निश्चितपणें सांगणें कठीण आहे. पण मला शंकापण तशीच वाटत आहे. किल्ल्यांतले लोक अगदीं बेफिकीर वाटत आहेत. तो व्याघ्रचर्मवाला त्या किल्ल्यांत किंवा जवळपास कोठें उतरला असल्यास बातमी देणारा सुद्धां कोणी दिसला नाहीं." रुद्र म्हणाला.

रुद्रच्या मनांत जी शंका होती तीच शंका उग्रदत्तच्या मनांत पण होती हा कपिलपुरचाच कोणी मांडलिक सरदार असावा. पण हा इतका बेफिकीर कां? त्यानें थोडा

वेळ विचार केला. पण त्याला उत्तर मिळलें नाहीं. उजाडण्याच्यापूर्वी या प्रश्नाचें उत्तर मिळणें शक्य नाहीं. उजाडल्यावर स्वतः जाऊन पाहिलें पाहिजे व त्या सरदाराला माहीत नसेल तर सावधपण केलें पाहिजे.

कांहीं वेळानें आपल्या घोड्यांना झाडाखालीं बांधून ते सर्व झोपीं गेले. दमलेले होतेच. जमिनीला अंग लागतांच त्यांना झोप लागली. सूर्योदय होतांच पक्षी कलरव करूं लागले. घोडे खेंकाळूं लागले. जमिनीवर खूर आपटूं लागले. तो आवाज ऐकून तिघांच्या झोपा मोडल्या.

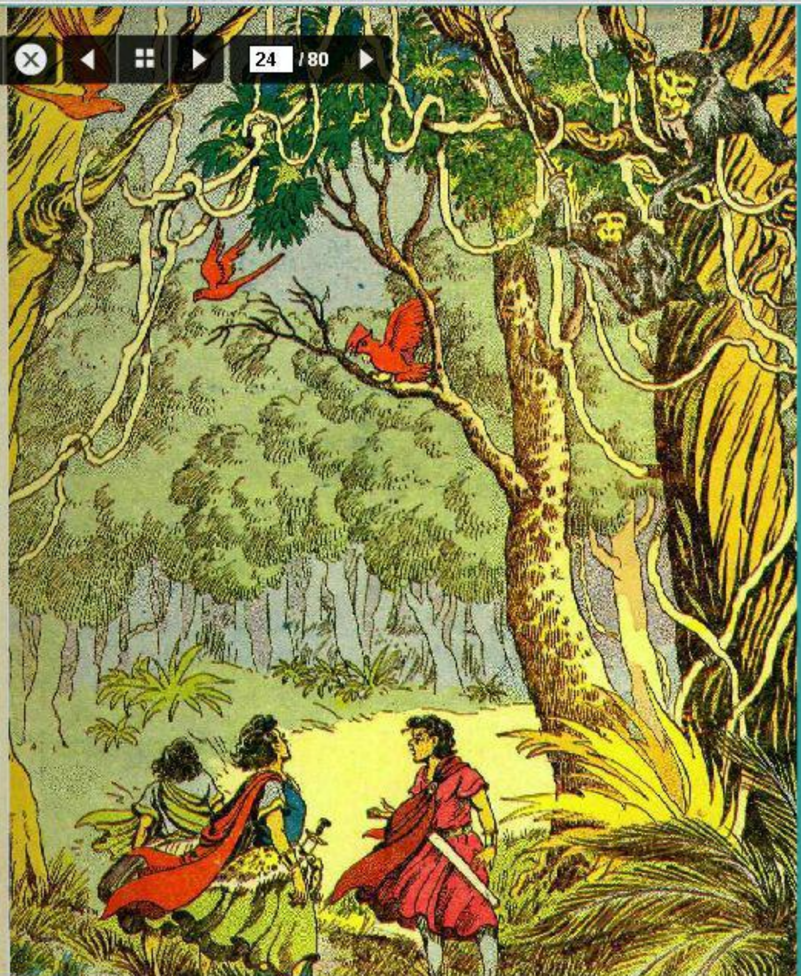
तोंपर्यंत छान उजाडलें होतें. मोठमोठे वृक्ष व लता आणि झाडाच्या पारंब्यासमोर दिसत होत्या त्यांवर चढून माकडें उड्या मारीत होतीं व चित्रविचित्र रंगांचे पक्षी किलबिल करीत होते. सर्व दृश्य एकंदरीत मनोहर होतें.

"हा प्रदेश आपल्या प्रदेशापेक्षां जास्त सुंदर वाटतो नाहीं का?" उग्रदत्तनें आपल्या दोघां साथीमित्रास विचारलें.

"म्हणून कोणीतरी सरदारानें मुद्दाम ह्याच भागांत किल्ला बांधला असावा. व्याघ्रचर्मवाल्यांना देखील एकांत व निर्जन स्थान मिळालें आहे. येथें त्यांना लपून छपून आपलीं कृष्ण कारस्थानें करायला ही छान जागा आहे." रुद्र म्हणाला.

व्याघ्रचर्मवाल्यांच्या नांवाचा उल्लेख करतांच उग्रदत्त उठून उभा राहिला. त्याचे दोघे मित्र पण उठून उभे राहिले. "किल्ल्याकडे जाऊं या का? तुझा घोडा घेऊन येऊं?" रुद्रनें विचारलें.

"घोडा कशाला? किल्ला तसा कांहीं फार दूर दिसत नाहीं!" उग्रदत्त म्हणाला. अर्धा मैल असेल फार तर अर्धवट उजेडांत मी तो पाहिला म्हणून नक्की सांगू शकत

नाहीं कीं किती दूर आहे. पण फार दूर नाहीं एवढें खास" रुद्र म्हणाला.

"जवळ किंवा दूर असला म्हणून काय झालें. घोड्यावर बसून जावें हेंच मला बरोबर वाटतें" आरुद म्हणाला.

ते तिथे घोडे बांधले होते तेथें गेले आणि घोडे सोडूं लागले. तेवढ्यांत त्यांना कोणातरी असहाय स्त्रीची किंकाळी ऐकूं आली. त्या निर्जन स्थानी एक किंकाळी व ती देखील एका स्त्रीची ते निस्तब्ध जागच्या जागीं उभे राहाले.

"कोणीतरी स्त्री संकटांत सांपडली असावी." रुद्र म्हणाला. "तर मग चला लवकर!" म्हणत उग्रदत्तनें आपली तलवार उपसली व ज्या दिशेनें ती किंकाळी ऐकूं आली होती त्या दिशेनें तो निघाला.

तिघे कांहीं अंतर चालून गेले असतील कीं, त्यांना झाडींत माणसांच्या चालत्या आकृती दिसूं लागल्या. थोडें आणखी पुढें गेल्यावर त्यांना एक रेशमी वस्त्र नेसलेली तरुणी दिसली व तिला धरण्यासाठीं व्याघ्रचर्मवाले पुढें येत असलेले दिसले. त्या स्त्रीच्या दासी तिच्या रक्षणासाठीं प्रयत्न करीत होत्या व सर्व पळत पण होत्या. त्या सारख्या ओरडत होत्या—"वांचवा! वाचवा!"

"भिऊं नका! आम्ही येत आहों!" उग्रदत्त, रुद्र व आरुद ओरडले. पण तितक्यांत कांहीं व्याघ्रचर्मवाले झाडावरून उड्या मारून खालीं आले व त्यांनीं तिघांना घेरलें. उग्रदत्त व त्याच्या दोघां मित्रांना या अनपेक्षित संकटाची कल्पना देखील नव्हती ते थक्क होऊन पहात असतां व्याघ्र-चर्मवाल्यांनीं त्यांना निशस्त्र केलें व त्यांना बांधून ते फरपटत ओढीत भयंकर पक्षी होते त्या जागीं घेऊन गेले. [पुढें चालू]

गाढवाची अक्कल!

क्रिनौ प्रदेशांत एका काळीं गाढवें नव्हती. एकदां एक मनुष्य आपल्याबरोबर एका जहाजांत एक गाढव घेऊन आला आणि त्यानें त्या गाढवाला डोंगराळ प्रदेशांत सोडून दिलें. त्या प्रदेशांतल्या वाघानें पूर्वीं गाढवाला पाहिलें नव्हतें. त्याला पाहून व त्याची उंची पाहून वाघाला, गाढवाची भीति वाटूं लागली. तरी थोडी हिम्मत करून वाघानें त्या गाढवाला जवळून पहायचें ठरविलें. इतक्यांत गाढव मोठमोठ्यानें ओरडूं लागलें. वाघ घाबरला आणि दूर पळून गेला. तो दुरून गाढवाला पहात उभा राहिला. गाढव पाठलाग करीत येत नसलेलें पाहून त्याला हायसें वाटलें. त्यावरून त्याला अशी कल्पनापण आली कीं पाठलाग न करणारें जनावर कदाचित हिंस्रपण नसेल.

आतां वाघ निर्भयपणें गाढवाच्या अगदीं जवळ येऊन उभा राहिला. नंतर त्याच्या अंगाला अंग घासून वाघानें सलगी करण्याचा प्रयत्न केला. गाढवाला तें आवडलें नाहीं आणि लाथा झाडूं लागलें.

"कळलें तुझें शौर्य! तुझ्या स्वभावाविषयीं मी कोण कोणत्या कल्पना करीत होतों." असें म्हणत वाघानें गाढवावर एक झडप मारली व त्याचा कंठ धरला. गाढवाचे पाय गार पडले. किती झालें तरी अक्कल गाढवाचीच.

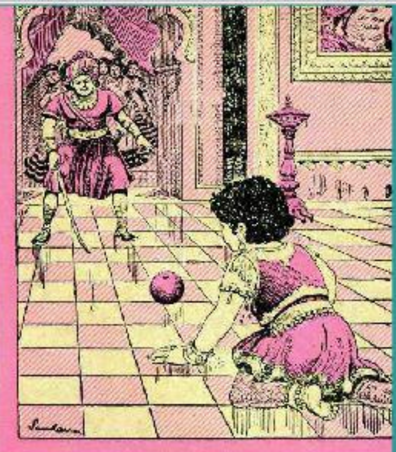

देव तारी त्याला कोण मारी

विक्रमार्कानें हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां परतला व झाडावरचें प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला– "कठीन काम करण्याचेंच तूं ठरविलेलें दिसतें आहे. परंतु तूं एक गोष्ट विसरलास. कदाचित तिकडे तुझें लक्ष गेलें नसेल. अरे, कित्येकदां लहानसहान कामें करणें देखील अशक्य होतें. ही गोष्ट तुला कदाचित पटणार नाहीं. म्हणून मी तुला एक गोष्ट सांगतों. तुझा थकवा पण, थोडा का होईना, कमी होईल." असें सांगून त्यानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एक राजा होता. एकाएकीं त्याला मरण आलें. त्याला एकुलता एक मुलगा होता,–अगदीं तान्हा मुलगा. पण तोच बापाचा वारस असल्यानें त्या देशाचा राजा झाला.

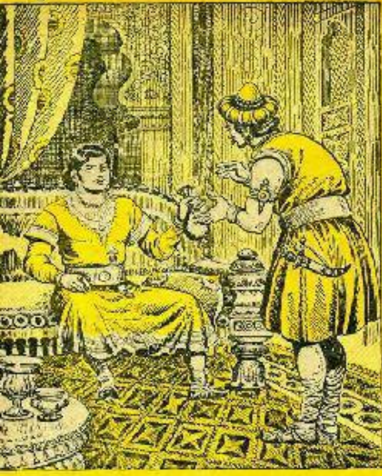
राजाला एक भाऊ होता. राजा मेल्यावर स्वतः गादी बळकाळण्याची जबर इच्छा त्याच्या मनांत उत्पन्न झाली. पण युवराजाचा कांटा दूर केल्याशिवाय त्याला तें शक्य नव्हतें. म्हणून गुप्तपणें त्याचा वध करण्याचें त्यानें ठरविलें. पण तान्ह्या मुलाचा वध करणें देखील त्याला वाटत होतें तितकें सोपें नव्हतें.

त्यानें एका परदेशी माणसाला त्या कामावर नेमलें. त्यानें त्याला राजमहालांत एका गुप्त स्थानीं लपून बसायला सांगितलें. नंतर त्यानें युवराजाच्या खोलीच्या दरवाज्यावर एक खूण करून ठेवली. युवराजाची दाई व दासी सर्वांना कांहींतरी निमित्त काढून दूर पाठवून दिलें. नंतर त्यानें मारेकऱ्याला युवराजाच्या खोलींत पाठविलें. म्हणाले–"युवराज तेथें एकटा आहे. जा, आटप! आणि हें तुझें बक्षिस!" असें सांगून त्याच्या हातांत एक पिशवी दिली.

मारेकरी तलवार घेऊन युवराजाच्या खोलींत शिरला. त्याला आंत राजा दिसला नाहीं. एक लहानसें रांगतें मूल दिसलें. त्या मारेकऱ्याला युवराज म्हणजे तें रांगतें मूल असेल याची कल्पना नव्हती. मुलाच्या हातांत एक संतरें होतें. तें खालीं पडलें. तें घेण्यासाठीं तो रांगत पुढें निघाला. मारेकऱ्याला पाहून मुलगा "ब" "ब" असें कांहीं बडबडला. मारेकऱ्यानें तें फळ उचलून त्याच्याकडे फेंकलें. तान्हे युवराज आनंदानें हंसूं लागले. मारेकरी स्वतःचें काम विसरून मुलाशीं खेळूं लागला. थोड्या वेळानें दासी परत आल्या व त्यांनीं शिपायांना बोलावून मारेकऱ्याला कैद करविलें.

चवकशी केल्यावर मारेकऱ्यानें खरेंखरें सांगून टाकलें. म्हणाला–"राजाच्या वध

करण्यासाठीं मी आंत गेलों होतों. पण त्यांच्या जागीं एका तान्ह्या मुलाला मी पाहिलें.

शिपाई म्हणाले—"आमचे महाराज वारल्यानंतर हे युवराजच आमचे महाराज झाले आहेत."

"असें होय! तर मग तें मी मालकांना जाऊन सांगतों." मारेकरी म्हणाला. कोणी तरी वेडपट दिसतो आहे असें समजून शिपायांनीं त्याला सोडून दिलें.

आपला बेत फसला ही गोष्ट राजाच्या भावाला कळली. त्यानें त्या मारेकऱ्याला भेटण्याचें टाळलें. शेवटीं कंटाळून जाऊन मारेकरी स्वदेशी निघून गेला.

राजाच्या भावानें आणखी एक प्रयत्न करून पहायचें ठरविलें या खेपेस त्यानें चोरांच्या टोळीच्या एका सरदाराला बोलाविलें आणि म्हणाला—"शिवरात्रीच्या दिवशीं सर्व लोक सांबाच्या देवळांत जातील. तुम्ही वाटेंत कोठें तरी लपून रहा. त्यांच्यावर अकस्मात छापा मारून त्यांना लुटून घेऊन जा. त्यांच्या बरोबर एक गोरा मुलगा असेल. त्याच्या अंगावर जे दागिने असतील ते तुम्ही काढून नेलेत तर तुमचें आयुष्यभराचें दारिद्र्य कायमचें नाहींसें होईल. इतर कोणाला ठार करा किंवा करूं नका, त्या मुलाला मात्र ठार करून टाका."

कट ठरला शिवरात्रीची जत्रा भरणार म्हणून लोक सांबाच्या दर्शनास निघाले. चोर झाडींत लपून बसले होते. दासी युवराजांना घेऊन देवदर्शनास निघाल्या. बरोबर कांहीं सैनिक पण होते. त्यांच्या पाठोपाठ चोरांची दुसरीच एक टोळी आली व संधी साधून त्यांनीं शिपायांची कत्तल केली व सर्व दासींच्या अंगा खांद्यावर जें कांहीं सांपडलें लुटून घेऊन गेले. युवराजाच्या अंगावरचे निवडक दागिने ते घेऊन गेले. मुलाच्या जिवाला मात्र कांहीं अपाय झाला नाहीं. मुलाला वाटेंतल्या एका धर्मशाळेंत सोडून ते निघून गेले. युवराज तेथें बसून रडत होते.

थोड्या वेळानें एक दासी युवराजाला हुडकीत तेथें आली व युवराज सुरक्षित आहेत हें पाहून तिनें देवाचे आभार मानले व त्यांना उचलून घेऊन राजवाड्यांत परतली. अशा तऱ्हेनें दुसरा कट पण फसला.

परंतु राजाचा भाऊ हताश होऊन बसला नाहीं. त्यानें सैंपाक्याला पैसे चारून मुलाच्या दुधांत विष घालून द्यायला सांगितलें. सैंपाकी धनलोभानें तें नीच कर्म करण्यास कबूल झाला. त्यानें एका पेल्यांत विष घातलेलें दूध आणून युवराजांना प्यायला देण्यासाठीं दासीला आणून दिलें. युवराज पेला लावून दूध पिणार एवढ्यांत दासीला शिंक आली. युवराज त्यामुळें दचकले व त्यांच्या हातांतून तो पेला सुटला.

अशा तऱ्हेनें राजाच्या भावाचा तिसरा प्रयत्न पण फुकट गेला. त्यानें आणखी काय काय केलें असतें कोण जाणें? पण त्याच्या एका शत्रूनें त्याचाच खून केला.

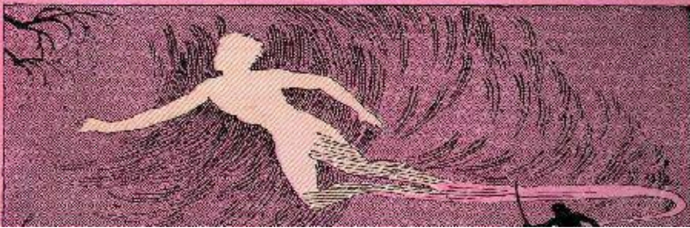
त्यानंतर युवराजांवर कोणत्याहि प्रकारचें संकट आलें नाहीं. विसाव्या वर्षी त्यांचा रीतसर राज्याभिषेक झाला व त्यांनीं आपल्या प्रजेला सुखी केलें.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें– "राजा! माझ्या मनांत एकच शंका आहे. त्या एका तान्ह्या मुलाला ठार करण्यासाठीं इतका खटाटोप करण्याची गरजच नव्हती. त्या एवढ्याशा मुलाचा गळा दाबून मारून टाकणें देखील राजाच्या भावाला अशक्य नव्हतें. पण तो होता भित्रा असेंच म्हणावें लागेल. राजा होण्याची एवढी इच्छा असूनहि तीन-तीन प्रयत्न करून देखील त्याला तान्ह्या युवराजांचा कांटा दूर करतां येऊं नये, हें खरोखरीं आश्चर्यच आहे. पण ही शक्य गोष्ट अशक्य का ठरली? ह्या प्रश्नाचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे! तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील!"

विक्रमार्क म्हणाला–"मुलाचें शैशव हेंच त्याच्या रक्षणास मूळ कारण झालें. समुद्राच्या लाटेनें किंवा पुरांत मोठमोठीं झाडें कोलमडून पडतात. पण गवत किंवा शेवाळ यांच्या अंगाला यत्किंचितहि धक्का लागत नाहीं, हें तूं पाहिलेंच आहेस. रथाच्या चाका खालीं दगड आणि गोटे फुटून चूर होऊन जातात. पण मातीला कांही त्रास होतो का? युवराज लहान होता म्हणूनच वांचला असें मला वाटतें. तो मोठा असता तर कधीं वांचला नसता. लहानपण हें ईश्वराचें वरदान आहे."

अशा प्रकारें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतावरोबर नाहींसा झाला व पुन्हां झाडाच्या फांदीला जाऊन लोंबकळूं लागला.

[कल्पित]

खलीफाचे डोळे उघडले

[२]

अबुल कासिमनें दिलेले उपहार घेऊन कांहीं बोलल्याशिवाय बगदादला परत जाणें खलीफांना मुळींच आवडलें नाहीं. त्यांच्या मनांत शंकाकुशंका येऊं लागल्या. हा तरुण कोण बरें असेल? आपल्या पाहुण्यांना इतके उपहार देण्याची शक्ती याच्यांत कोठून आली असावी? असा विचार करून कासिमनें दिलेले सर्व उपहार बरोबर घेऊन खलीफा कासिमच्या घरीं गेला.

तो कासिमला म्हणाला–"तुम्ही पाठविलेले उपहार एकाहून एक मूल्यवान असेच आहेत. मी त्याबद्दल आपला अत्यंत आभारी आहें. परंतु इतके मूल्यवान उपहार घेण्याची इच्छा नाहीं मला. तुमचें औदार्य व आतिथ्य खरोखरच वाखाणण्यासारखें आहे."

तें ऐकून कासिमला थोडें वाईट वाटलें. त्यानें विचारलें–"हुजूर! माझ्या हातून कांहीं चूक झाली का? किंवा मी पाठविलेले उपहार आपल्या इभ्रतीला साजतील असे नव्हते? नाहींतर आपण धर्मशाळेपासून येथवर फक्त एवढ्याच कामासाठीं परत याल असें नाहीं मला वाटत."

"छे, छे! असें व्यर्थ कांहीं मनांत आणून दुःखी होऊं नका. इतका उत्तम अतिथिसत्कार करणाऱ्यांचा मी अपमान करीन असें का वाटतें तुम्हांला? पण मी विचार केला, इतक्या मूल्यवान वस्तू तुम्ही औदार्यानें दिल्या हें तुमचें थोर पण. त्या बरोबर मी तें घेऊन जाणें हें माझें शहाणपण होणार नाहीं." खलीफा म्हणाले.

कासिम नम्रपणें म्हणाला—"इतका संकोच मनांत बाळगून तुम्ही येथवर आलांत या बद्दल मी आपला आभारी आहें. परंतु या वस्तू दिल्यानें मी गरीब का होणार आहें. अतिथिसत्कार करणें हा माझा धर्म आहे व देवाच्या कृपेनें माझ्याकडे इतकें धन आहे कीं आपल्या सारखे रोज पाहुणे आले तरी मला आयुष्यभर पुरेल इतकें वैभव देवानें मला दिलें आहे माझें जीवनचरित्र आपण ऐकलेंत तर माझ्या म्हणण्याची साक्ष पटेल." असें सांगून कासिमनें आपलें आत्मचरित्र वर्णन करून सांगावयास सुरवात केली.

कायरो शहरांत अब्दुल अजीज नांवाचा एक जव्हेरी रहात असे. कित्येक पिढ्या त्याच्या पूर्वजांनीं जव्हेऱ्याचा धंदा करून अलोट संपत्ती मिळविली. त्यामुळें सुलतानाची त्यांच्यावर वक्रदृष्टि असे. म्हणून अब्दुल अजीज याला कायरो नगर सोडावें लागलें. तो बसऱ्याला पळून गेला. तेथें एका श्रीमंत व्यापाऱ्याच्या मुलीशी त्याचें लग्न झालें. त्यांना एकच एक मुलगा होता. त्याचें नांव अबू अल कासिम.

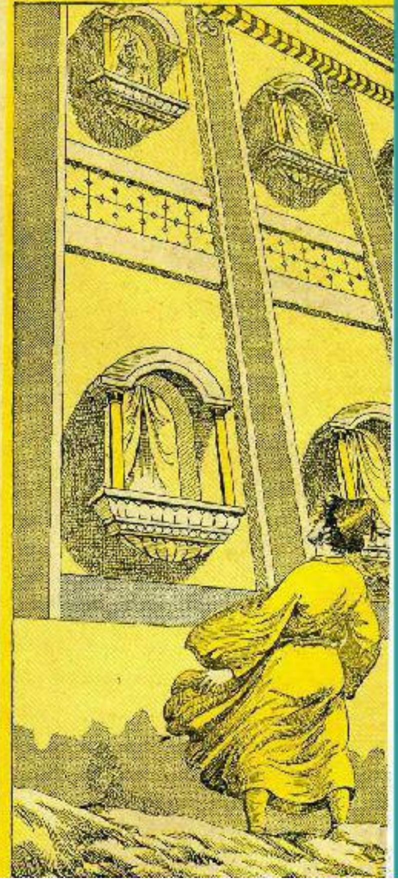
कासिम वयानें फार लहान असतांच त्याचे आईवडील वारले. त्याला वडिलांनीं जमा करून ठेवलेली सर्व संपत्ती मिळाली. परंतु अज्ञानामुळें तो सर्व धन घालवून बसला आणि दोन वर्षांच्या आंत त्याला दारिद्र्यांत आयुष्य कंठावें लागलें. परंतु बसऱ्याला तें लज्जास्पद आयुष्य घालवणें त्याला कठीण वाटूं लागलें. म्हणून त्यानें बसरा शहर सोडलें फिरत फिरत तो पुन्हां आपल्या पूर्वजांचें गांव कायरो येथें येऊन पोंचला. ज्या गांवीं त्याच्या वाडवडिलांनीं श्रीमंतींत दिवस काढले होते त्याच गांवीं कष्टांत दिवस काढणें त्याच्या जिवांवर आलें. पण करणार काय? दुसरा उपायच नव्हता.

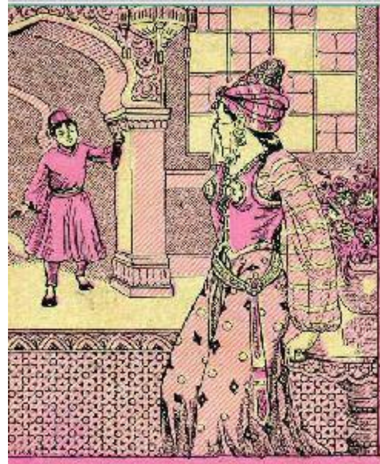
एके दिवशीं आपल्या गरीबीबद्दल स्वतःलाच दोषी ठरवून आत्महत्येच्या विचारानें तो नील नदीच्या काठीं गेला. तेथें नदी काठीं बांधलेल्या सुलतानाच्या महालांत एका खिडकींतून त्याला एक चंद्रमुखी तरुणी दिसली. दोघांची दृष्टादृष्ट अगदीं अचानक झाली. लाजेनें म्हणा किंवा कोणी पाहील म्हणून म्हणा, ती तरुणी लगेच पडद्या-आड झाली.

कासिमनें तिला पाहिल्यावर आत्म-हत्येचा विचार सोडून दिला. पुन्हां ती येईल या आशेनें तो बराच वेळ नदीकाठीं वाट पहात उभा राहिला. परंतु ती तरुणी पुन्हां बाहेर आली नाहीं. शेवटीं हताश होऊन तो परतला आणि एका धर्मशाळेंत राहूं लागला.

दुसऱ्या दिवशीं तो पुन्हां खिडकीकडे टक लावून पहात नदी काठीं उभा राहिला. बराच वेळ उभा राहिला तरी त्याला तें चंद्रवदन दिसलें नाहीं. परंतु पडद्याआड उभी राहून कोणी तरी तरुणी पहात असावी असा भास मात्र अवश्य झाला.

कासिम तिसऱ्या दिवशीं पुन्हां त्याच वेळीं व त्याच जागीं आऊन उभा राहिला.

त्या दिवशीं मात्र त्या तरुणीनें परदा बाजूला सारून त्याला डोळे भरून पाहिलें व कासिमनें देखील तिला पाहिलें.

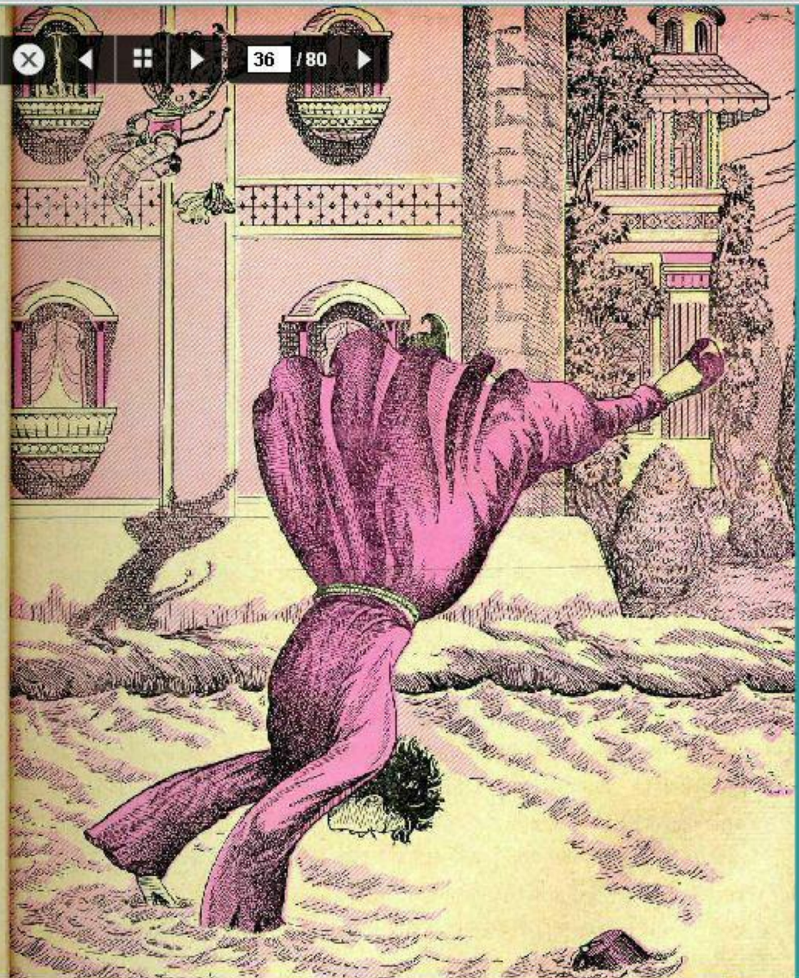
कासिमला राहवलें नाहीं. तो म्हणाला—"हे सुंदरी, मी आत्महत्येचा विचार करून या नील नदीकांठीं आलों. पण अल्लानें तुझें चंद्रमुख दाखवून मला जीवदान दिलें. तुझ्या दर्शनानें पुन्हां माझें भाग्य पालटणार असें मला वाटूं लागलें आहे."

परंतु तें ऐकून ती तरुणी घाबरल्या सारखी दिसली. कासिमनें देखील तेथून पाय काढण्याचा विचार केला. तिनें खिडकी बाहेर वांकून हळूच मध्यरात्रीच्या वेळीं येण्यास सांगितलें.

कासिम त्या दिवशीं त्याच्याजवळ होते त्या कपड्यांतील उत्तम कपडे काढून ते घालून मध्यरात्रीच्या वेळीं राजमहालाच्या खिडकी खालीं जाऊन उभा राहिला. समोर दोरीची शिडी लोंबकळत असलेली पाहून त्याला आश्चर्याचा धक्काच बसला. त्यानें मागचा पुढचा कांहीं एक विचार केला नाहीं आणि शिडी चढून वर खिडकींतून महालांत शिरला. खोलींत काळोख होता. त्या खोली जवळच्या खोलींत एक दिवा मिणमिण जळत होता. त्याच खोलींत त्याची ती प्रेमिका वाट पहात उभी होती.

दोघं परस्परांना भेटली. दोघांना वाटलें कीं दोघांची ओळख फार जुनी असावी. कासिमनें आपला जीवन वृत्तांत सांगित-ल्यावर ती म्हणाली—"माझें नांव हबीबा. सुलतानानें माझ्याशीं माझ्या इच्छेविरुद्ध लग्न केलें आहे. मला हें आयुष्य नकोसें वाटूं लागलें आहे.

दोघांचें असें बोलणें चालू असतां एका-एकीं दरवाज्यावर थाप ऐकून हबीबा म्हणाली—"कोणीतरी आपल्याला पाहिलें

असावें व आपल्याला धरण्याचा विचार केला असावा."

हबीबाच्या हालचालीवर सुल्तानाची सतत नजर असे. त्यानें आपल्या शिपायांना तिच्या महालांत पाठवून कासिमला एका खिडकींतून व हबीबाला दुसऱ्या खिडकींतून नदींत ढकलून दिलें. नदींत पडतांना दोघांनीं परस्परांस पाहिलें.

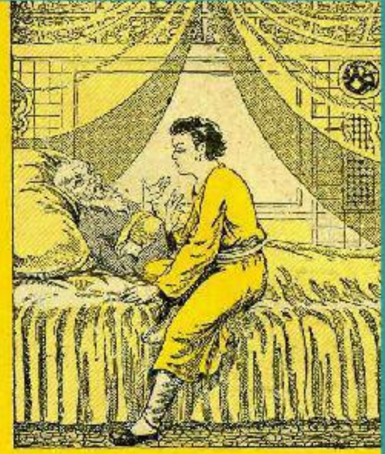
कासिम पोहण्यांत पटाईत होता. त्यानें बुड्या मारून त्या तरुणीला शोधून काढण्याचा पुष्कळ प्रयत्न करून पाहिला. पण त्याला यश मिळालें नाहीं. आतां जगण्यांत तरी काय अर्थ आहे असा विचार त्याच्या मनांत एकदां आला. पण समजा हबीबा जिवंत असली तर ती आपल्या भेटीसाठीं काळजींत पडेल. तेव्हां तिला शोधून काढण्यासाठीं किंवा तिला निराश होऊं न देण्यासाठीं तरी जिवंत राहालें पाहिजें.

त्यानें कायरो शहर सोडलें आणि बगदादला आला. त्याच्याजवळ फक्त एक दीनार होता. त्यानें मिठाई, सुका मेवा व अत्तर विकत घेऊन फेरीवाल्याचा धंदा सुरू केला. त्याला थोडें गाणें म्हणतां येत होतें. देवानें त्याला गोड गळा पण दिला होता. म्हणून त्याला धंद्यांत फायदा मिळूं लागला.

एकदां तो फेरी करीत बाजारांतून जात असतां बगदादच्या सर्वांत मोठ्या व्यापाऱ्यानें त्याला बोलाविलें. तो फार म्हातारा होता. त्यानें कासिमकडून कांहीं सुगंधी द्रव्यें विकत घेतलीं व त्याला प्रेमानें जवळ बोलावून त्याचा जीवन वृत्तांत ऐकून घेतला. तो म्हणाला—"तूं आतां अब्दुल अजीजहून श्रीमंत मनुष्याचा मुलगा होणार आहेस. जगांतला सर्वांत मोठा श्रीमंत म्हणून तुझी कीर्ति जगांत पसरेल. मला मूल बाळ नाहीं. मी तुलाच आपला दत्तक मुलगा मानून तुला आपला वारस करून घेत आहें." असें सांगून म्हातारा कासिमचा हात धरून आपल्या घरीं निघाला. म्हणाला—"आपण उद्यां बसऱ्याला जाऊं! तेंच माझें खरें गांव."

बसऱ्याला दोघे सुखानें राहूं लागले. पुढें कांहीं दिवसांनीं म्हातारा आजारी पडला. त्या आजारांतून वांचणें अशक्य आहे हें ओळखून म्हाताऱ्यानें कासिमला जवळ बोलावून त्याला कामाचा व्याप किती आहे हें नीट समजावून सांगितलें आणि म्हणाला—"बाळ, गेलें एक वर्ष मला तुझ्यामुळें पुत्र प्रेमाचें सुख मिळालें. माझ्याकडे जें धन आहे तें चक्रवर्ती राजाकडे देखील मिळणें अशक्य आहे. या सर्वाचा तूंच मालक आहेस. ही संपत्ती दहावीस पिढ्यांची आहे. माझ्या पणजोबांनीं आजोबांना, माझ्या वडिलांना व वडिलांनीं मला आमची अलोट संपत्ती कोठें ठेवली आहे हें दाखविलें. मरणापूर्वी मी तुला ती दाखवणार आहें."

नंतर म्हाताऱ्यानें एका तळघराचा दरवाजा उघडला व कासिमला आंत घेऊन गेला. तूं किती खर्च केलास तरी ही संपत्ति तुलाच काय, तर तुझ्या नातवांना व पंतवंडांना पुरेल इतकी आहे."

त्यानंतर दोन दिवसांनीं म्हाताऱ्यानें डोळे मिटले. कासिमनें आपल्या या प्रेमळ बापाची अन्त्येष्टी क्रिया थाटामाटानें केली.

फेरीवाला कासिम पुन्हां एक गर्भ श्रीमंत व्यापारी झाला. हा सर्व भाग्याचा फेर होता. कासिमचें नशीब उदयास आलेलें पाहून कित्येक लोकांना ईर्ष्या वाटूं लागली. अधिकारी वर्गाची कडक नजर त्याच्यावर राहूं लागली. परंतु कासिमचें औदार्य पाहून त्यांना माघार घ्यावी लागली. कासिमनें राज्याच्या सर्व अधिकाऱ्यांना वर्षासनें बांधून दिलीं. मग त्याच्याशीं वैर कोण करणार?

तें सर्व ऐकल्यावर खलीफाच्या तोंडाला पाणी सुटलें. तो म्हणाला—" हें सर्व वर्णन ऐकल्यावर एकदां तुमची ती अलोट संपत्ती स्वतःच्या डोळ्यांनीं पाहण्याची इच्छा मला झाली आहे. समुद्रांतलें पाणी किती काढलें तरी समुद्र आहे तेवढाच राहतो असें हें तुमचें धन आहे. तुम्हीं मला तें दाखविलेंत तर त्याविषयीं एक चकार शब्द देखील मी कोणाजवळ बोलणार नाहीं, या गोष्टीचें मी आपणांस वचन देतों."

" खरें बोलावयाचें म्हणजे मी आपल्याला नकारच दिला असता. पण आपल्या पाहु-ण्याला असंतुष्ट करून परत पाठविणें मला पसंत नाहीं. म्हणून मी आपल्या डोळ्यांना पट्टी बांधून त्या जागीं आपणांस घेऊन जाईन. आपणांस एवढा कष्ट देत आहें. पण आपण क्षमा कराल, असें मी धरून चालतों."

खलीफानें मान्य केल्यावर कासिमनें त्याच्या डोळ्यांना पट्टी बांधली त्याला हात धरून खजिन्यांत घेऊन गेला. चिंचोळ्या गल्लींतून तळघरांत दूर चालून गेल्यावर खजिन्यांत पोंचतांच कासिमनें डोळ्यावरची पट्टी काढून टाकली. खलीफानें डोळे भरून कासिमचें वैभव पाहिलें. त्याचे डोळेच दिपून गेले. इतकें धन एका माणसाजवळ! चक्रवर्ती व प्रत्यक्ष खलीफा मला देखील जें लाभलें नाहीं तें कासिमच्या या भांडारांत आहे. भिंती सूर्यकान्त मण्याच्या होत्या. जमीन पांचूची होती. झालरी मोत्यांच्या होत्या. हिऱ्याच्या एका विशाल कुंडांत सोन्याच्या मोहरा भरल्या होत्या. दुसऱ्या एका सोन्याच्या कुंडांत नवरत्नांच्या राशी पडल्या होत्या. तें सर्व दृश्य खरोखरच अपूर्व असेंच होतें.

कासिम खलिफाला म्हणाला—माझ्या पूर्वजांनीं हें धन खर्च करून टाकण्याचा किती प्रयत्न करून पाहिला. पण तें कमी होण्या ऐवजीं वाढतच गेलें. कारण मला दत्तक घेणाऱ्या माझ्या बापाचा व त्यांच्या वाड वडिलांचा व्यापार तसाच दांडगा होता."

त्यानंतर कासिम खलीफाला आणखी एका दालनांत बोलावून घेऊन गेला. तेथें हिऱ्या मोत्यांच्या राशी पडल्या होत्या. उडणारा मोर असलेलीं अनेक झाडें ठेवलेलीं होतीं. त्यांतलेंच एक झाड त्यानें खलीफाला उपहार म्हणून दिलें होतें.

कासिमनें अशा प्रकारचीं अनेक दालनें खलिफाला दाखविलीं. पुन्हां डोळ्यांना पट्टी बांधून तो खलिफाला तळघरांतून बाहेर घेऊन आला.

बाहेर आल्यावर खलीफानें कासिमला विचारलें—" मला वाटतें. तुमच्याकडे देशा-देशाच्या दासी असणार!"

" दासी आहेत, पण माझ्या जीवनाशीं त्यांचा संबंध नाहीं. नील नदींत माझी प्रेमिका बुडाली. तिचें सौंदर्य कोणाला लाभणार! तिच्या दर्शनासाठीं मी जिवंत आहे. देवाची कृपा असेल तर दर्शन घडेल." बोलत असतां त्याचे डोळे डबडबून आले.

खलीफानें तें ओळखून त्याला सांत्वना देत म्हटलें—"अशीं दुःखें, जें सुख प्राप्त आहे त्यानें झांकून टाकावयाची असतात."

खलीफानें कासिमचा निरोप घेतला आणि बगदादला परत आला. परत आल्यावर त्यानें खास दरबार बोलाविला आणि जाफरला कैदेंतून सोडवून आणून त्याचा दरबारांत सत्कार केला. त्यानें जें कांहीं प्रत्यक्ष डोळ्यांनीं पाहिलें तें जाफरला सांगून खलीफा म्हणाला—"मी त्या तरुणाच्या उपकारांची फेड कशी करूं शकेन हें माझें मलाच माहीत नाहीं."

"त्याला बसऱ्याचा राजा कां नाहीं करून टाकीत?" जाफरनें विचारलें.

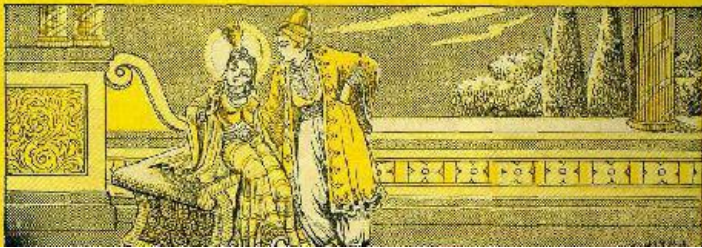
"तूं स्वतः जाऊन त्याला सन्मानपूर्वक येथें बोलावून ये घेऊन मी त्याचा सत्कार स्वतः करणार आहें." खलीफा म्हणाला.

जाफर खलीफाच्या आज्ञेप्रमाणें कासिमला आदरपूर्वक बोलावून घेऊन आला. खलीफा स्वतः स्वागत करण्यास हजर होते. त्यांनीं त्याला स्वतःच्या मुलाप्रमाणें मानून त्याच्या आदरातिथ्याची व्यवस्था केली. खलीफानें इतक्या आदरानें त्या पूर्वी कधीं कोणाचें स्वागत केल्याचें कोणी ऐकलें नव्हतें.

कासिमच्या स्वागतासाठीं एक खास नृत्य ठेवण्यांत आलें होतें. त्या नर्तिकेला पाहतांच कासिम ओरडला—"हबीबा!" आणि मूर्छित होऊन पडला.

हबीबाला नील नदींत एका कोळ्यानें वांचविलें व तिला गुलाम म्हणून एका सरदाराच्या हातीं विकलें. त्यानें तिला खलीफाकडे नजराण्याबरोबर पाठवून दिलें.

अशा तऱ्हेनें अगदीं अनपेक्षित रीतीनें कासिम व हबीबा यांची भेट झाली. कासिमनें तिच्याशीं लग्न केलें. दोघांचें पुढील आयुष्य सुखासमाधानाचें गेलें.

फळांची करंडी

आजीनें एकदां पाटलाकडे जाऊन विनंती केली कीं या नातवासमोर मी हात टेकलें. जें काम द्यावें तें बिघडवून ठेवतो. कोणी कामाला ठेवायला तयार नाहीं. अगदीं निरुपयोगी मुलगा आहे.

पाटील म्हणाले—"जाऊं दे म्हातारे! ज्याचें त्याचें नशीब ज्याच्या त्याच्या बरोबर. त्याला माझ्याकडे दे घाडून चार दिवस. मी त्याला सर्व काम छान शिकवून तुझ्याकडे परत पाठवतों, बघ!"

म्हातारीनें भीमूला पाटलांच्या घरीं धाडलें. जातांना बजावून सांगितलें, पाटील सांगतील तसें कर. पण भीमूच्या नशिबांत कोणाच्या तोंडून गोड शब्द ऐकून घेण्याचें लिहिलेलेंच नव्हतें. त्यानें मन लावून काम केलें तरी त्याचें कांहींतरी चुके व त्याला पाटलांच्या शिव्या खाव्या लागत. त्याला देवानें अक्कलच कमी दिली होती, त्याला आतां तो काय करणार?

एकदां पाटलांनीं भीमूला नदी पलीकडच्या एका कुळाकडे जाऊन यायला सांगितलें. म्हणाले—"जा आणि ही चिठ्ठी त्याला दे!"

भीमू चिठ्ठी घेवून धोंडिबाकडे निघाला. धोंडिबानें चिठ्ठी वांचून उत्तर लिहून दिलें आणि एका करंडींत शिताफळें घालून दिलीं. म्हणाला—"यांत पंचवीस शिताफळें आहेत. हीं उद्यां सकाळच्या आंत पिकतील. पिकल्याबरोबर खाऊन टाकली पाहिजेत नाहींतर फुकट जातील." भीमूनें मुंडी हलवून सर्व समजल्यासारखें दाखविलें व निघाला.

नदीकाठीं येऊन पाहतो तों नदीला पूर. काठावर बसून राहला. उजाडेपर्यंत पाणी ओसरलें नाहीं. सकाळीं नदी पार

करून आला. तेवढ्यांत त्याला घोंडिबानें सांगितलेली गोष्ट आठवली. त्यानें करंडी उघडून पाहिली. सर्व शिताफळें छान पिकली होतीं. घोंडिबानें पिकल्याबरोबर खाऊन टाकायला सांगितली होतीं. म्हणून त्यानें सर्व शिताफळें नदीकांठीं बसून फस्त केलीं.

घरीं पोंचल्यावर पाटलांनीं विचारलें– "कायरे! घोंडिबा भेटला का? काय म्हणाला?"

"भेटला पाटील! ही पहा चिठ्ठी दिली आहे त्यानें. आणि ही करंडी पण आपल्याला द्यायला सांगितलें आहे." भीमू म्हणाला.

"अरे पण ही करंडी तर रिकामी दिसते?" पाटलांनीं आश्चर्यानें विचारलें.

"करंडी भरलेलीच होती. त्यांत पंचवीस शिताफळें होतीं. सकाळीं पिकल्याबरोबर खाऊन टाकायला घोंडिबानें सांगितलें होतें!" भीमू म्हणाला.

पाटलांना भीमूचा इतका राग आला कीं त्यांनीं रागाच्या भरांत त्याला बेदम चोप दिला आणि "चालता हो घरीं!" असें सांगून हाकलून लावलें.

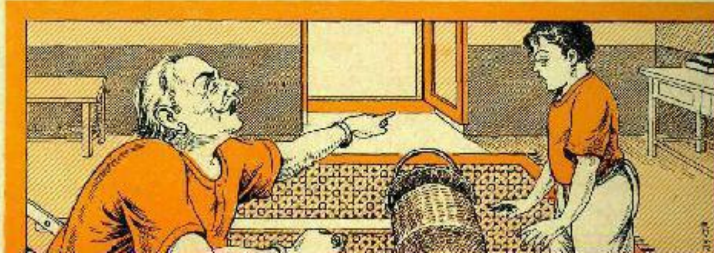
भीमूला आपली चूक कळली नाहीं. पण त्याच्या आजीला भीमू येत असलेला पाहूनच त्यानें कांहीतरी पराक्रम करून दाखविला असेल असें वाटलें. म्हणाली– "तुला कधीं अक्कल येणार देव जाणें!"

"आजी, मला कधींच अक्कल येणार नाहीं का?" भीमूनें विचारलें.

"येईल, पण या जन्मीं नाहीं. पुढल्या जन्मी येईल." म्हातारी म्हणाली.

"पुढला जन्म केव्हां येईल आजी?" भीमूनें विचारलें.

"मेल्यावर, मेल्या!" आजी म्हणाली.

मांजरगांवची राजकन्या

एका रानांत एक लाकुडफोड्या रहात असे. रानांतच एका जागीं एक झोपडी बांधून त्यांत तो रहात असे. त्याच्या कुटुंबांत तो, त्याची बायको, एक मुलगा व एक मुलगी अशीं चार माणसें होतीं. त्यांच्याकडे एक गाय व एक मांजरपण होतें. लाकुडफोड्या व त्याची बायको दोघांचें यदाकदा कांहीं तरी कारणावरून भांडण होई.

एके दिवशीं दोघांचें भांडण झालें. बायको पळी घेऊन नवऱ्यावर धांवली. बिचारी मुलें घाबरून एका बाजूला उभी होतीं. "एक क्षणभर देखील मी या घरांत रहायला तयार नाहीं." असें सांगून तिनें पळी भिरकावून फेंकून दिली आणि काळोखांत कोठें तरी निघून गेली. लाकुडफोड्या तिच्या पाठोपाठ धांवत निघाला.

मध्य रात्र लोटली तरी आईवडील आलीं नाहींत. मुलें डुलक्या घेत बसून होतीं. सकाळीं भाऊ म्हणाला–"आतां काय परत येतात? या पुढें मी या घरांत नाहीं राहणार. घरांतलीं भांडीं-कुंडीं आपण दोघं वांटून घेऊं. आतां नाहीं मी कोणाची वाट पहात बसत."

"अरे, आहे काय आपल्या घरांत? नाहीं म्हणायला एक गाय व मांजर मात्र आहे." बहीण म्हणाली.

"ठीक, गाय मी घेतों. तूं मांजर घे." भाऊ म्हणाला.

बहीण म्हणणार होती कीं, मी मांजर घेऊन काय करूं. पण भाटी लडिवाळपणानें तिच्या पायाजवळ येऊन अंग घासूं लागली. तिनें प्रेमानें मांजराला उचलून घेतलें व म्हणाली–"आतां तुला वाटेल तें कर मी काय बोलूं?"

भावानें गाईला सोडलें आणि घरा बाहेर पडला. बहीण भावाकडे पहात जागाच्या जागीं उभी राहली. काय करावें तिला सुचेना. पण तेवढ्यांत तिला झोंपडींत कोणीतरी बोलल्याचा आवाज ऐकूं आला– "चल, आपण देखील जाऊं या!"

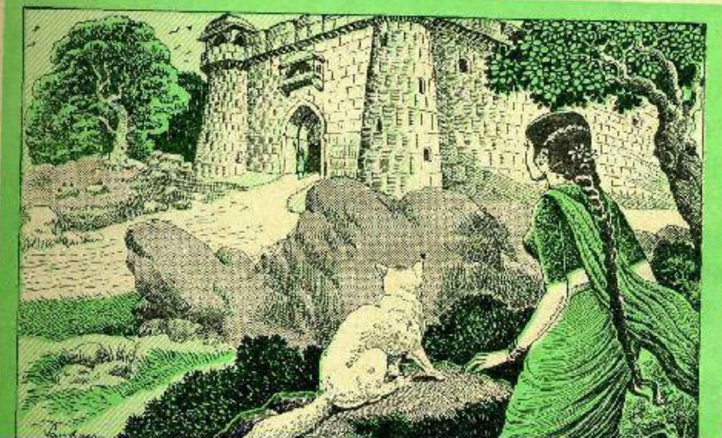
बहिणीनें मागें वळून पाहिलें तेव्हां तिला मांजराच्या जागीं एक तिच्याच वयाची दुसरी एक मुलगी दिसली. "कोण तूं? इकडे कशी आलीस?" "वेडे, मी तुझी भाटी! मला तूं ओळखलें नाहींस वाटतें? असें म्हणत त्या मुलीनें आपली आत्मकथा आरंभ केली. म्हणाली–"मी एका मांत्रिकाची मुलगी होतें. माझे वडील रानांत रहात असत. ते मंत्रशक्तीनें आपल्या सर्व गरजा भागवून घेत. परंतु त्यांना फार लवकर मरण आलें. माझें त्या वेळीं फक्त पांच वर्षांचें होतें. त्यांनीं मला त्यापूर्वीच कामरूप विद्या शिकविली. म्हणजे मला इष्टरूप मिळविण्याची शक्ति प्राप्त झाली. त्यामुळें मी वाटेल तिकडे हिंडूं फिरूं लागलें व कोठें काय घडत आहे हें मला कळूं लाभलें. मी आपल्या वडिलांबरोबर जास्त राहात नसे. वडील वारल्यावर मला वाटेल तिकडे व वाटेल तेव्हां हिंडण्या फिरण्याची मुभा मिळाली. मी लाकुडफोड्याकडे, म्हणजे तुझ्या घरीं भाटी होऊन रहात असलें तरी मी बाहेर आपल्या स्वतःच्या रूपांत जाऊन फिरून येत असें."

तें सर्व ऐकून लाकुडफोड्याच्या मुलीला आश्चर्यच वाटलें. म्हणाली–"बरें झालें बाई मी गाईसाठीं हट्ट नाहीं धरला. आतां मला कोणाची भीति नाहीं. तुझ्या पाठोंपाठ नेशील तिकडे मी यायला तयार आहें."

"अग या झोपडींत काय आहे? माझ्या सांगण्याप्रमाणें तूं वागलीस तर तुला मी राजाची राणी करून देईन. नंतर तूं व मी सुखानें राहूं." मांत्रिकाची मुलगी म्हणाली. तिनें पुन्हां भाटीचें रूप घेतलें व रानांत चालूं लागली. तिच्या पाठोंपाठ लाकुडफोड्याची मुलगी जाऊं लागली.

दोघी बराच वेळ चालल्यावर रानाच्या दुसऱ्या टोंकाला पोंचल्या. त्यांना दूर एक किल्ला दिसला. तेव्हां मांत्रिकाची मुलगी लाकुडफोड्याच्या मुलीला म्हणाली–"हें बघ, तूं केस पिंजारून या शेजारच्या झाडाच्या पोकळींत लपून बस. मी किल्ल्यांत जातें व राजाला सांगतें कीं तूं एक राजकन्या आहेस. तूं व तुझे नोकरचाकर सर्वांना लुटून चोर पळून गेले. तूं निसटून पळून आली आहेस व येथें लपून बसली आहेस. राजाचे शिपाई येतील व तुला बोलावून घेऊन जातील. तूं देखील राजकन्येसारखीच वाग व बोल. कोणी विचारलें कीं, तूं कोणत्या गांवांची राजकन्या तर सांग कीं मांजर गांवची राजकन्या!"

"राजकन्या कशा बोलतात व कशा वागतात हें मला नाहीं बाई माहीत. तेथें अंतःपुरांतील नायकांना सगळें कळलें तर त्या

मला बडवूनच काढतील." लाकुडफोड्याची मुलगी म्हणाली.

"मी तुझ्याबरोबरच तर आहें. भाटीच्या, दासीच्या किंवा आणखी कांहीं रूपानें राहीनच कीं नाहीं. तुझ्या हातून कांहीं चूक झालीच तर मी संभाळून घेऊन तुला त्यांत कांहीं चूक झालीच तर सांग, आमच्या मांजरगांवच्या राजघराण्यांत असेंच करतात." मांत्रिकाच्या मुलीनें सल्ला दिला.

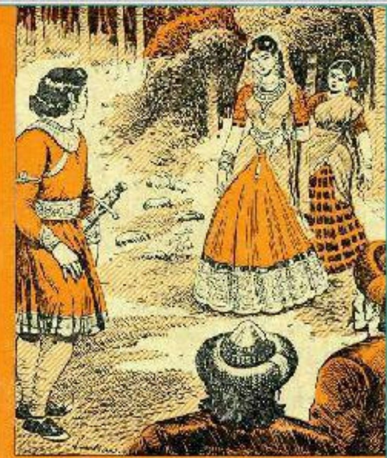
नंतर ती हत्तीचें रूप घेऊन रानांत हिंडूं लागली. तिनें झाडें उपटून टाकलीं असा धुमाकूळ माजविला कीं आकाशांत धुळीचे लोट उडूं लागले. तिनें लाकुडफोड्याच्या मुलीच्या अंगावरच कपडे फाडून टाकले. तिचें सर्व अंग धुळीनें माखून निघाले. त्या-नंतर मांत्रिकाची मुलगी घारीचें रूप घेऊन किल्ल्यांत उडून गेली.

राजाचे शिपाई मांत्रिकाच्या मुलीला राजाकडे घेऊन गेले आणि म्हणाले—"ही बाई म्हणते आहे कीं ही कोणत्यातरी राजकन्येची दासी आहे. ती म्हणते कीं राजकन्येला व तिच्या नोकरांचाकरांना चोरांनीं लुटलें. राजकन्या किल्ल्याबाहेर एका झाडाच्या पोकळींत लपून बसली आहे.

राजानें सैनिकांना बोलावून आज्ञा केली कीं युवराजांबरोबर तुम्ही जा. राजकन्येला शोभतील अशीं वस्त्रें घेऊन जा. ही दासी सुद्धां बरोबर राहील.

युवराज राजाच्या आज्ञेप्रमाणें राजकन्ये-साठीं वस्त्रें घेऊन मांत्रिकाच्या मुलीबरोबर किल्ल्याबाहेर गेला. मांत्रिकाच्या मुलीनें झाडाझुडपांची झालेली नासाडी दाखवून युवराजाला पटवून दिलें कीं राजकन्या केवळ्या मोठ्या संकटांतून वाचून आली आहे.

युवराजानें तिच्या हातीं राजकन्येसाठीं वस्त्रें पाठवून दिलीं. मांत्रिकाची मुलगी तीं वस्त्रें आपल्या मैत्रिणीला नेसवून बाहेर घेऊन आली. तिचें रूपलावण्य पाहून युवराज प्रथम दर्शनींच तिच्यावर भाळून गेला. तशी ती सुंदरच होती. रूपाला साजतील अशा वस्त्रें नेसल्यावर तिचें रूप जास्तच खुलून दिसूं लागलें. युवराज विचार करूं लागला, बाबांनीं मान्य केलें तर आपण हिच्याशींच लग्न करणार. त्यानें तिला एका पालखींत बसायला सांगितलें. पालखी सरळ अंतःपुरांत गेली. तिचें रूप लावण्य पाहून ती राजकन्या नसेल असा संशय कोणालाच आला नाहीं. स्वतः राणीनें येऊन त्या संकटांतून सुटका झाल्याबद्दल देवाचे आभार मानले. नंतर राणीनें तिला विचारलें—"बाळ! तूं कोण-त्या गांवची? कोठें जात होतीस? एकदम चोरांची टोळी कशी आली सर्व सांग." राणीचे ते प्रश्न ऐकून लाकुडफोड्याची मुलगी थरथर कांपूं लागली. ती मोठ्यानें ओरडून मटकन खालीं बसली. तेव्हां मांत्रिकाची मुलगी पुढें येऊन म्हणाली—"राणी सरकार! झालें त्याची आठवण देखील आमच्या मालकिणीला सहन होत नाहीं. तेव्हां तसें कांहीं विचारूं नका! आम्ही मांजरगांवचे. माझी मालकीण त्या

गांवची राजकन्या आहे. बापाची एकुलती एक मुलगी! म्हणून गादीवर त्यांचाच हक्क आहे. त्यांचे आईवडील वारले. त्यांच्या नात्यांतलें असें कोणीच या जगांत राहिलें नाहीं. तुम्हीच आतां नातेवाईक."

राणीनें लाकुडफोड्याच्या मुलीच्या अंगावर दागिने घातले. तिच्यासाठीं व तिच्या दासीसाठीं म्हणजे मांत्रिकाच्यामुलीसाठीं एका स्वतंत्र महालांत राहण्याची व्यवस्था करण्यांत आली. राजकन्या महालाबाहेर कधीं देखील आली नाहीं. युवराज कांहींना कांहीं तरी कारण काढून राजकन्येच्या

भेटीला येत असे. लाकुडफोड्याची मुलगी आपल्या मैत्रिणीच्या सांगण्याप्रमाणें वागे. एखाद्या गोष्टीबद्दल राणीला आश्चर्य वाटलें तर ती म्हणें कीं, आमच्या मांजरगांवला असेंच करतात.

ती राजकन्याच आहे कीं आणखी कोणी हें पाहण्यासाठीं राजा व राणीनें युक्ति करावयाचें ठरविलें. कारण युवराजाचें मन तिच्यावर बसल्याचें त्यांना आढळून आलें होतें. लग्न होण्यापूर्वीं मनाची खात्री करून घेणें बरें. नंतर पश्चात्ताप करण्यांत काय अर्थ आहे ?

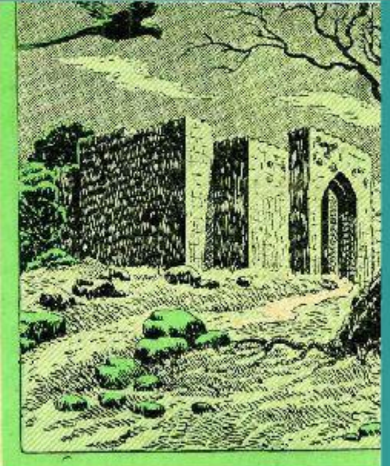
मांत्रिकाची मुलगी कधीं माशीचें रूप घेऊन तर कधीं डांस तर कधीं ढेंकूण होऊन त्यांच्या आजूबाजूस राही व त्यांचे बेत पहिल्यानेंच ओळखून आपल्या मैत्रिणीला छान पढवून ठेवी. म्हणून लाकुड फोड्याची मुलगी सर्व तऱ्हेच्या परीक्षेंतून पार झाली. तिला तिच्या मैत्रिणीनें ज्या आसनावर बसविलें होतें त्या योग्य ती आहे हें तिनें सर्वांना पटवून दिलें. राजघराण्याला न साजेसें पक्वान्न ती खात नसे, राजघराण्याला न साजणारीं वस्त्रें ती नेसत नसे. एकदां राणीनें गादीच्या खालीं एक काडी टाकली व तिला दुसऱ्या दिवशीं विचारलें–"कशी काय झोप लागली होती ?"

लाकुडफोड्याची मुलगी म्हणाली–"रात्रभर डोळा लागला असेल तर शपथ ! या कुशीवरून त्या कुशीवर सारखी लोळत होते. चाकू किंवा सुरी टोंचल्यासारखें वाटत होतें."

राजा व राणी दोघांचें समाधान झालें. कसली देखील शंका उरली नाहीं. युवराजाचें तिच्याशीं लग्न होणार हें निश्चित झालें. राजानें मुहूर्त ठरविला. रीतीप्रमाणें लग्न वधूच्या घरीं व्हायला पाहिजे. युवराज नवरदेवाची तयारी करून वधूच्या गांवीं जायला तयार झाला.

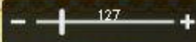
इतक्या लवकर येथवर मजल येईल या गोष्टीची कल्पना लाकुडफोड्याच्या मुलीला नव्हती. मांत्रिकाच्या मुलीला देखील नव्हती. लाकुड फोड्याची मुलगी आपल्या मैत्रिणीवर रागावली. म्हणाली–"तूंच मला नाहीं नाहीं तें पढवून आतां मला कोठें विहिरींत कीं तलावांत ढकलणार आहेस." असें सांगून ती रडूं लागली.

"अग मी आहें ना ! तूं कशाला भितेस ? सर्व व्यवस्था करतें बघ. तूं कांहीं काळजी करूं नकोस. लग्नाला अजून एक आठवडा आहे. या अवधींत मी तुझ्या करितां एक राज्य व एक किल्ला तयार करून येतें, बघ." असें सांगून मांत्रिकाची मुलगी घारीचें रूप घेऊन रात्रीं किल्ल्या बाहेर उडून गेली. तेथून दहा कोस अंतरावर एका डोंगराळ प्रदेशांत एका जुन्या पडक्या किल्ल्यांत गेली. त्या किल्ल्यांत एक राक्षसीण रहात असे. ती सूर्यप्रकाशांत कधीं बाहेर येत नसे. सूर्यप्रकाशाची तिला नेहमीं भीति वाटे. परंतु काळोखांत तिच्या अंगांत सहस्र हत्तींचें

बळ येई. हत्तीला उचलून आकाशांत चेंडू सारखी ती फेंकून येई. ती काळोख पडल्यावर किल्ल्याच्या बाहेर येई. रानटी जनावरें व श्वापदें जीं भेटत तीं खाऊन आपला उदरनिर्वाह चालवी. उजाडण्यापूर्वीं आपल्या किल्ल्यांत परत जेई. दिवसभर ती एका तळघरांत पडून असे.

मांत्रिकाची मुलगी वेष पालटून कित्येकदां त्या किल्ल्यांत गेली होती. तिला किल्ल्यांतला कानाकोपरा छान माहीत होता. तिनें त्या राक्षसिणीला पाहिलें होतें. तिच्या हालचालींविषयीं तिला चांगली माहिती होती.

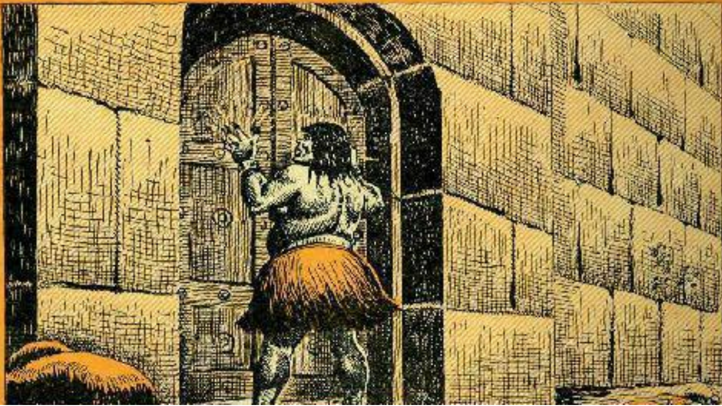

म्हणून ती मध्यरात्रीच्या वेळीं किल्ल्यांत गेली आणि किल्ल्याचें फाटक आंतून बंद करून घट्ट कडी लावून घेतली.

उजाडण्यापूर्वीं नित्य नियमाप्रमाणें राक्षसीण परत आली. पण दरवाजा बंद पाहून तिला आश्चर्य वाटलें व रागपण आला. तिनें धक्के मारले, खूप ओरडली कीं आंत कोण आहे? कोणी दरवाजा बंद केला. आंतून मांत्रिकाची मुलगी घोगऱ्या आवाजांत म्हणाली–"मला नाहीं ओळखलेंस वाटतें? मी आहें रुद्रा!" उत्तर ऐकून राक्षसिणीला जास्तच राग आला. "कोण? रुद्रा! तुझी इतकी हिम्मत? तूं माझ्या घरांत शिरून मलाच बाहेर ठेवतेस काय? थांब तुझी खोड मोडतें. दरवाजा उघड पहिल्यानें!"

"तूं प्रथम माझें म्हणणें ऐक. कबूल केलेंस तर उघडीन दरवाजा!" मांत्रिकाची मुलगी म्हणाली–

"मी पूर्वीं हरभरा होतें. पुढें मला पाण्यांत ठेवण्यांत आलें. मी फुगलें. मग मला पाण्यांतून बाहेर काढण्यांत आलें. एक फडकें घेऊन मग...." मांत्रिकाच्या मुलीनें आपलें चऱ्हाट सुरू केलें.

राक्षसिणीला इतका धीर नव्हता. कारण सूर्योदय होण्यापूर्वीं तिला किल्ल्यांत जावयाचें होतें. दरवाज्यावर जोर जोरानें लाथ मारायला सुरवात केली. पण तो राक्षसी दरवाजा उघडला नाहीं.

मांत्रिकाची मुलगी आंतून घोगऱ्या आवाजांत म्हणाली–"तूं माझी गोष्ट ऐकली नाहींस तर मी दार मुळींच उघडणार नाहीं सांगून ठेवतों." तिनें गोष्ट सांगायला सुरवात केली–"मी प्रथम हरभरा होतें. पुढें मला पाण्यांत ठेवण्यांत आलें. मी फुगलें. मग मला पाण्यांतून बाहेर काढण्यांत आलें. एक फडकें घेऊन मला त्यांत ठेवण्यांत आलें. त्याच्यावर दडपण म्हणून एक दगड ठेवण्यांत आला. मग मला मोड येऊं लागले."

"बंदकर तुझें चऱ्हाट! दरवाजा उघडतेस कीं नाहीं?" राक्षसिणीनें धमकावणी देत विचारलें आणि दरवाजा पुन्हां धक्के मारून उघडण्याचा प्रयत्न केला. पण तिचा तो प्रयत्न फुकट गेला. म्हणून तिनें गोडी गुलाबीनें दरवाजा उघडवून घेण्यासाठीं म्हटलें—"ताई, दरवाजा उघड ना? तूं मागशील तें तुला देईन बघ, सोनें, चांदी, हिरे-माणकें जें हवें तें."

मांत्रिकाची मुलगी पुन्हां शांतपणें म्हणाली—"तूं इतका वेळ भांडण करण्या-ऐवजीं गप्प बसली असतीस तर माझी गोष्ट संपली देखील असती. गोष्ट पुरी करीपर्यंत मी दरवाजा उघडणार नाहीं."

"बरं बाई! सांग गोष्ट!" अगदीं विनवण्या करीत राक्षसीण म्हणाली.

मांत्रिकाच्या मुलीनें पुन्हां गोष्ट सुरू केली. पण ती गोष्ट सूर्योदय होईपर्यंत संपणारी नव्हतीच.

सूर्योदय झाला, सूर्याची किरणें अंगाला लागतांच राक्षसिणीचें सर्व अंग विरघळून जाऊं लागलें—अगदीं बर्फ वितळतो तसें. दहा पांच मिनिटांनीं मांत्रिकाच्या मुलीनें दार उघडून पाहिलें तेव्हां समोर वितळ-णाऱ्या बर्फाच्या राशीशिवाय तिला कांहीं एक दिसलें नाहीं.

मांत्रिकाच्या मुलीचें अर्धे अधिक काम संपलें होतें. ती जवळपासच्या वस्तींत गेली व लोकांना म्हणाली—"किल्ल्यांतली राक्षसीण मेली. आतां सर्व खुशाल आंत जाऊन रहा! या गांवाचें नांव आजपासून मांजरगांव ठेवूं या! आपली महाराणी येईल दोन तीन दिवसांत तिच्या लग्नाला सर्वांनीं यावें. तिच्या लग्नाची तयारी करण्याची जबाबदारी तुमच्यावर!"

नंतर ती आपल्या मैत्रिणीला जाऊन भेटली आणि घडलेलें सर्व वृत्त सांगितलें. लाकुडफोड्याच्या मुलीच्या जिवांत जीव आला. ती म्हणाली—"आतां माझ्या लग्ना-बरोबर तुझें देखील लग्न लावून देतें."

मांत्रिकाच्या मुलीनें दाखविलेल्या मार्गानें वऱ्हाड आलें. लग्न समारंभ थाटामाटानें पार पडला. युवराजाच्या धाकट्या भावाशीं मांत्रिकाच्या मुलीचा विवाह झाला.

सुभाषितांचें दुकान

एका गांवीं एक विचित्र दुकान होतें. त्या दुकानांत सुभाषितांची म्हणजे सल्ल्यांची विक्री होत असे. धर्मपाल नांवाच्या एक विद्वान पोक्त माणूस त्या दुकानाचा मालक होता. त्यानें चिठ्ठ्या लिहून ठेवल्या होत्या. प्रत्येक चिठ्ठीवर एकेक सल्ला लिहिलेला होता. रोजच्या व्यवहारांत मनुष्याला कांहीं कांहीं, प्रसंगीं कोणाचा तरी सल्ला घ्यावा लागतो. अशा प्रसंगांची एक यादी तयार करून तो पोक्त माणस प्रत्येक प्रसंगाला अनुरूप अशा सल्ल्याची एकेक चिठ्ठी शंभर रुपयाला विकत असे.

एकदां त्या गांवच्या एका श्रीमंत वाण्यानें तीनशें रुपये देऊन तीन सल्ले विकत घेतले. ते सल्ले अनुक्रमें असे होते—

१. प्रवासाला निघतांना बायकोला कांहीं एक सांगू नये.

२. प्रवासांत जेवणाचा प्रसंग आला तर हमरस्त्यापासून थोडें दूर जाऊन जेवावें.

३. घाईत पैज मारणें बरें नव्हे.

वाणी घरीं आला. त्यानें त्या सल्ल्यांच्या खऱ्या खोट्याची परीक्षा करून पहावयाचें ठरविलें. बायकोला सांगितल्याशिवाय त्यानें एकेक हजाराच्या नऊ थैल्या घेतल्या आणि गाडींत बसून प्रवासाला निघाला. कांहीं अंतर चालून गेल्यावर जेवणाची वेळ झाली. रस्त्यापासून दूर थोड्या अंतरावर त्याला एक विहीर दिसली. त्यानें विहिरीवर जाऊन फराळ केला आणि पुढें निघाला. थोडें अंतर चालून गेल्यावर त्याला आढळून आलें कीं, नऊ थैल्यांपैकीं फक्त आठच थैल्या गाडींत आहेत, म्हणून त्यानें परत विहिरीजवळ जाऊन पाहिलें तेव्हां त्याला एक थैली तेथें मिळाली.

थैली घेऊन तो गाडीकडे वळला. पण तेवढ्यांत त्याच्या पायांत कांटा मोडला. सुदैवानें तो नेमका त्याच्या पायाच्या गोखराला लागला. पू गळून गेला आणि त्याला हलकें वाटलें. दुसऱ्या दिवशीं तर गोखरू छान बरें झालें.

तो व्यापार करून परत फिरला. त्याला व्यापारांत पुष्कळ फायदा झाला. परत येत असतां त्याला त्या गोखराच्या कांट्याची आठवण झाली. त्यानें विहिरीजवळ जाऊन त्या गोखराच्या कांट्याच्या जागीं खूण म्हणून एक दगड ठेवला.

गांवांत परत आल्यावर त्याला कळलें कीं गांवांतल्या एका लक्षाधीश व्यापाऱ्याच्या पायांत कांटा मोडून गोखरू झालें आहे. जो कोणी तें बरें करून देईल त्याला दहा हजार रुपये इनाम देण्यांत येईल. तोंपर्यंत कोणी तें गोखरू बरें करूं शकला नव्हता.

तें ऐकून वाण्याला त्याच्या पायाचें गोखरू कसें बरें झालें तें आठवलें. त्यानें विचार केला कीं, तो कांटा आणून जर मी गोखरू फोडलें तर तें खात्रीनें बरें होईल व आपल्याला इनाम मिळेल. त्या आनंदांत तो त्या पोक्त माणसानें दिलेले सल्ले विसरला आणि बायकोला म्हणाला–"मी जाऊन तो कांटा घेऊन येतों. आपल्याला दहा हजार रुपये मिळतील." कांट्याच्या जागीं खुणेचा दगड त्यानें कसा ठेवला होता हें देखील सांगितलें.

बायकोच्या पोटांत तें गुपित कसें पचणार? तिनें आपल्या शेजारणीला जाऊन तें सर्व सांगितलें. शेजारणीनें ती गोष्ट आपल्या नवऱ्याला सांगितली.

वाणी त्या लक्षाधिशाकडे हें सांगायला निघाला कीं, मी आपलें गोखरू बरें करून दाखवितों. त्याच वेळीं त्याचा शेजारी तीच गोष्ट सांगायला लक्षाधिशाकडे निघाला. दोघांची भेट वाटेंत झाली. वाण्यानें फुशारक्या मारायला सुरवात केली. म्हणाला–"तें गोखरू कसें बरें करावयाचें हें माझ्याशिवाय आणखी कोणाला देखील माहीत नाहीं!"

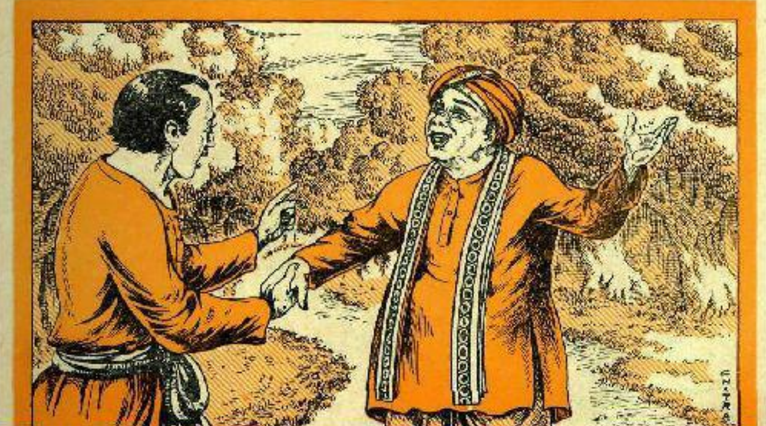
"शेजारी म्हणाला—"मला माहीत आहे!"

"तुझ्या हातून तें गोखरू बरें होणें शक्य नाहीं!" वाणी ठांसून म्हणाला.

"मी बरें करून दाखवितों कीं नाहीं तें पहा! तुझी माझी पैज!" शेजारी म्हणाला.

वाणी तिसरें सुभाषित विसरला होता. घाईंत तो म्हणाला–"कबूल! तूं तें गोखरू बरें करून दाखविलेंस तर तूं माझ्या घरीं येऊन ज्या वस्तूला हात लावशील ती तुझी!"

शेजारी म्हणाला–"बघ हो!" आणि त्याच दिवशीं संध्याकाळीं त्या विहिरीजवळ गेला आणि दगडाखालीं ठेवलेला तो गोखराचा कांटा उचलून घेऊन आला. त्यानें त्या कांट्यानें लक्षाधिशाचें गोखरू फोडल्या-बरोबर पू बाहेर आला व फोड बरा झाला. वाणी दुसऱ्या दिवशीं कांटा आणायला

निवणार त्याच्या आधींच गोखरू बरें झाल्याचें ऐकून तो घाबरला. जर शेजाऱ्यानें पैजेप्रमाणें तिजोरीवरच हात ठेवला तरकाय करायचें? आपण त्या पोक्त माणसाच्या सल्ल्याप्रमाणें वागलों नाहीं म्हणून हा प्रसंग ओढवला. कांटा आणायला जाणार आहें, ही गोष्ट बायकोला सांगायला नको होती. उगीच ऐटींत जाऊन घाईंत पैज मारायला पण नको होती!

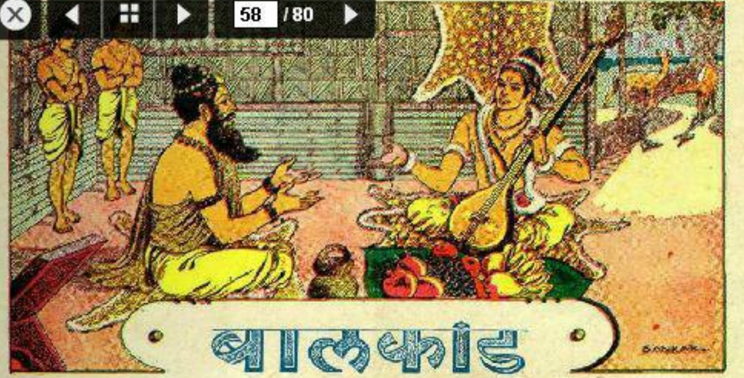
तो धांवत त्या पोक्त माणसाकडे गेला आणि घडलेलें वृत्त सांगून म्हणाला—"आतां तुम्हीच कांहीं तोड काढलीत तर बचाव होणार, नाहीं तर बुडलोंच समजा!"

तो पोक्त माणूस त्याला म्हणाला—"अजून कांहीं बिघडलें नाहीं. मी सांगतों तसें कर। तुझा शेजारी घरीं येण्यापूर्वीं तूं आपली तिजोरी माळ्यावर नेऊन ठेव. शेजारी आला म्हणजे मला कळव."

गंमत पहायला गांवांतले लोक जमा झाले. शेजारी आपल्या चार चौघां मित्रांना बोलावून घेऊन आला. वाण्याचा निरोप कळल्याबरोबर तो पोक्त माणूस पण आला. शेजाऱ्यानें घरांत कोठें तिजोरी दिसली नाहीं तेव्हां माळ्यावर पाहिलें. तिथें तिजोरी पाहून वर चढण्यासाठीं वाण्याच्या घरचीच शिडी घेऊन आला आणि चढूं लागला. तेव्हां तो पोक्त माणूस त्या वाण्याला म्हणाला—"ही शिडी आजपासून तुमची नाहीं, तुमच्या शेजाऱ्याची आहे. त्यावर शेजाऱ्यानें ओरडा ओरडा करायला सुरवात केली. पण पैज ठरल्याप्रमाणें त्याला निमूटपणें शिडी घेऊन घरीं परत जावें लागलें.

वाण्यानें त्या सल्ल्याबद्दल पोक्त माणसाला शंभर रुपयांऐवजीं दोनशें रुपये दिले.

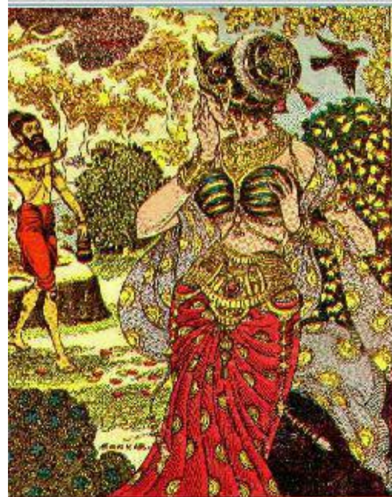
बालकांड

पुष्कर क्षेत्रांत विश्वामित्रांनीं घोर तपश्चर्या केली. ती पाहून ब्रह्मदेव प्रसन्न झाला व त्यानें त्यांना ऋषी झाल्याची मान्यता दिली.

पण विश्वामित्रांचें तेवढ्यानें समाधान झालें नाहीं. त्यांनीं तपश्चर्या चालू ठेवली. त्यांचा तपोभंग करण्यासाठीं इंद्रानें मेनका नांवाच्या अप्सरेला पाठविलें. मेनकेचें अपूर्व रूपलावण्य पाहून विश्वामित्राचें मन विचलित झालें व त्यांनीं तपश्चर्या सोडून मेनकेला आपल्या आश्रमांत स्वतः बोलावून नेलें. तिच्या सहवासांत त्यांनीं दहा वर्षें घालविलीं.

कालक्रमानें मेनकेला शकुंतला नांवाची एक मुलगी झाली. तेव्हां विश्वामित्रांचे डोळे उघडले कीं, आपली तपश्चर्या भंग करण्यासाठीं देवांनींच हा उद्योग केलेला दिसतो आहे. मनुष्याला ज्ञान नेहमींच उशिरां येत असतें. विश्वामित्रांना पश्चात्ताप झाला. मेनका भीत होती कीं, विश्वामित्र रागानें कदाचित शाप देतील. पण ते म्हणाले—"दोष तुझा नसून माझा आहे. आतां तुझ्या सहवासांत मी राहूं शकणार नाहीं. तूं आलीस तशीच निघून जा."

नंतर ते स्वतःच उत्तरेकडे हिमालय पर्वतांत कौशिकी नदीच्या काठीं जाऊन तपश्चर्या करूं लागले. त्यांच्या तपश्चर्येच्या तापानें त्रिभुवन तप्त झालें. शेवटीं ब्रह्मदेवाबरोबर सर्व देव आले व त्यांनीं विश्वामित्राला ब्रह्मर्षीची पदवी दिली.

विश्वामित्रानें विचारलें—"तर मग मी जितेंद्रिय झालों का?"

ब्रह्मदेव म्हणाला—"जितेंद्रिय मात्र झाला नाहींस."

मग त्याचें समाधान कसें होणार? म्हणून जितेंद्रिय होण्यासाठीं विश्वामित्रानीं वायु भक्षण करून तपश्चर्या सुरूं केली त्याचें तें तप पाहून इंद्र वगैरे देवाना भय वाटूं लागलें. त्यांनीं या खेपेस रंभा नांवाच्या अप्सरला पाठवलें. इंद्र म्हणाला "मी कोकळेचें रूप घेऊन कामदेवाबरोबर तुझ्या पाठोपाठ येतो."

विश्वामित्रांना ध्यानमग्न असतां कोकिळेचा गोड आवाज ऐकूं आला. त्यानीं डोळे उघडून पाहिलें तर समोर हंसत मुख रंभा उभी. पुन्हां देवानींच हिला पाठविलें असणार असा विचार करून त्यांनी तिला शाप दिला कीं "तूं पाषाण होऊन जा!" इंद्र व कामदेव पळून गेले.

विश्वामित्रांना पश्चात्ताप झाला कीं, आपली चूक झाली. आपण रंभेवर राग दाखवून आपलें दौर्बल्यच दर्शविलें. कामक्रोधादि षड्रिपूंवर पूर्ण जय मिळविल्या शवाय, राग द्वेष सोडून दिल्याशिवाय ब्राह्मणत्व मिळणार नाहीं.

तेथून विश्वामित्र पूर्वेकडे गेले. मौनव्रत धारण करून त्यांनीं पुन्हां तपश्चर्या सुरू केली. त्यांच्या तपश्चर्येचा ताप त्रिलोकाला असह्य झाला. पुन्हां देवांनीं ब्रह्मदेवाकडे येऊन हात जोडून प्रार्थना केली की या संकटांतून कांहींतरी उपाय करून आपणच सोडविलेंत तर सुटका मिळेल. तेव्हां ब्रह्मदेवानें विश्वामित्रांना दर्शन देऊन जितेन्द्रिय झाल्याची मान्यता दिली

पण विश्वामित्र म्हणाले—"जोंपर्यंत वशिष्ठ ऋषी मला ब्रह्मर्षि म्हणणार नाहींत तोंपर्यंत माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं. देवानीं वशिष्ठ मुनींकडे जाऊन विश्वामित्र ब्रह्मर्षि असल्याचें कबूल करण्यास विनंति केली. वशिष्ठ मुनींनीं त्याप्रमाणें मान्यता दिल्यावर वशिष्ठ व विश्वामित्र यांचें परस्परांशीं सख्य स्थापित झालें.

शतानंद यांनी विश्वामित्र ऋषींची गोष्ट संगितली तेव्हां सूर्यास्ताची वेळ होती. जनक राजा विश्वामित्रांचा निरोप घेऊन आपल्या राजवाड्यात परतला दुसऱ्या दिवशीं, उजाडतांच राजानें विश्वामित्र मुनींना दोघां राजपुत्रांबरोबर आपल्या राजवाड्यांत येण्यास विनंति केली.

विश्वामित्र मुनि राम-लक्ष्मणांबरोबर आल्यावर राजानें त्यांना शंकराचें धनुष्य दाखविण्यापूर्वी त्या धनुष्याचें पूर्वचरित्र वर्णन करून सांगितलें. दक्ष-यज्ञाच्या वेळीं शंकरानें हेंच धनुष्य घेऊन देवांचा संहार करण्याचें ठरविलें होतें. पण देवांनींच शंकराला प्रसन्न करून त्याच्याकडून तें धनुष्य मागून घेतलें. तेव्हांपासून देवलोकांत बरेच दिवस तें धनुष्य पडून होतें. तें धनुष्य कोणी उचलूं शकला नाहीं कीं जागचें हलवूं शकला नाहीं. त्यानंतर तें त्यानीं माझ्याकडे आणून टाकलें

पुढें जनक राजानें सीतेचा जन्म कसा झाला ती गोष्ट सांगितली. म्हणाले—"एकदां यज्ञासाठीं मी स्वतः जमीन नांगरीत असतां सीता जमिनींतून निघाली. मी त्या भूकन्येला प्रेमानें घरीं आणून स्वतःच्या मुलीसारखें तिचें लालन पालन केलें. ती मोठी झाल्यावर मी तिचें स्वयंवर करावयाचें ठरविलें. पण या अपूर्व कन्येचें स्वयंवर देखील अपूर्वच व्हावें म्हणून मी ही अट घातली कीं शंकराचें धनुष्य जो कोणी उचलील त्याला सीता माळ घालील. तें ऐकून कित्येक राजकुमार आले. प्रत्येकांनीं आपापल्या शक्तीची पराकाष्ठा

करून पाहिली. पण एकाच्यानें तें जागचें हललें देखील नाहीं."

"म्हणून ज्या राजकुमारांना अपयश मिळालें त्यांनीं सर्वांनीं मिळून मिथिलेवर स्वारी केली. वर्षभर वेढा देऊन ते बसले होते. जनक राजानें देवांजवळ प्रार्थना केली कीं राजधानीचें रक्षण करण्याची जबाबदारी तुमच्यावरच आहे. देवांनीं सर्व राजकुमारांचा पराभव करून त्यांना पळवून लावलें."

येथवर गोष्ट सांगून जनक राजानें रामलक्ष्मणास धनुष्य पहाणार कां विचारलें व त्यांचा होकार मिळण्यापूर्वींच धनुष्य घेऊन यावयास आज्ञा केली. आज्ञेवरून राजाचे नोकर एका आठ चाकी गाडांत घालून तें धनुष्य यज्ञशाळेंत घेऊन आले.

"पाहूं तरी धनुष्य" असें म्हणत रामानें धनुष्याची पेटी उघडली व धनुष्य उचलून त्याला दोरी सुद्धां बांधली. नंतर एक बाण त्यावर ठेवून प्रत्यंचा ओढण्याचा प्रयत्न करतांच धनुष्य कडाड्कन् तुटून दोन तुकडे होऊन खालीं पडलें. तिथें जे उभे होते त्यांनीं आश्चर्यानें तोंडांत बोटेंच घातलीं.

जनक राजा मात्र रामाच्या पराक्रमाचे कौतुक करीत त्याच्याकडे पहात उभा राहिला.

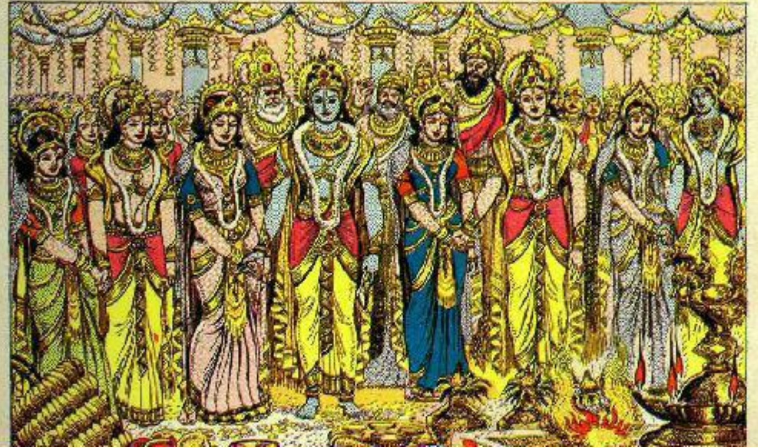

तो म्हणाला— "सीतेचा विवाह असामान्य पराक्रमी पुरुषाशीं व्हावा म्हणून मी ही अट घातली होती आणि आज सुदैवानें तसा पराक्रमी पुरुष लाभला." त्यानें त्या आनंदाच्या भरांत रामाला माळ घालण्यास सीतेस सांगितलें आणि अयोध्येला दशरथ राजाकडे विवाहास येण्यासाठीं निरोप पाठवला.

जनक राजाचे दूत तीन दिवस प्रवास करीत सकाळीं अयोध्येस पोंचले व त्यांनीं धनुर्भंगाचें वर्णन करून विवाहास येण्यास विनंती केली. ती बातमी ऐकून दशरथाला तर आनंद गगनांत मावेनासा झाला. तो वशिष्ठ, वामदेव, जाबाली इत्यादि ऋषी व मुनी यांचा आशीर्वाद घेऊन जनकपुरीस निघाला. चार दिवसांनीं तो मिथिलेस पोंचला.

तोंपर्यंत यज्ञ संपला होता व विवाहाची तयारी चालू होती. सीता वधूवस्त्र नेसून तयार उभी होती. राजा दशरथ आल्याचें ऐकून जनक आपला भाऊ कुशध्वज याच्यासह त्याला सामोरा गेला.

जनक राजाला सीतेशिवाय ऊर्मिळा नांवाची आणखी एक मुलगी होती. जनक

राजाचा भाऊ कुशध्वज याला मांडवी व श्रुतिकीर्ति नांवाच्या दोन मुली होत्या. सीता व राम यांच्या विवाहाबरोबर या तिन्ही मुलांचे विवाह अनुक्रमें लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न यांच्याशीं झाल्यास बरें होईल अशी जनक राजानें दशरथ राजाजवळ विनंती केली. दोघांना ही कल्पना मान्य झाल्यावर लग्नाचा मुहूर्त ठरला.

विवाहापूर्वी जनक राजानें चार लक्ष गाईंचें दान केलें. त्याच दिवशीं भरताचा मामा युधाजित पण मिथिलेला येऊन पोंचला लग्न समारंभ फार थाटानें साजरा झाला.

विवाहसंस्कार आटोपल्यावर विश्वामित्र मुनि राजा जनक व दशरथ दोघांचा निरोप घेऊन हिमालय पर्वतावर गेले व दशरथ नव विवाहित दंपति समवेत अयोध्येला गेले. एक आठवडा सतत प्रवास केल्यावर एके दिवशीं अचानक काळोख पडला व आकाशांत धुळीचे लोट उडूं लागले. थोड्या वेळानें पाहतात तो क्रुद्ध परशुराम प्रलय-काळांतल्या वादळासारखे येत असलेले दिसले त्यांच्या खांद्यावर परशु होता व हातांत धनुष्य-बाण.

परशुरामानें येतांच रामाला विचारलें– "तूं धनुर्विद्येंत निष्णात आहेस असें ऐकतों व तूं शंकराचें धनुष्य पण तोडून टाकलें आहेस, म्हणे. हें विष्णूचें धनुष्य माझ्या जवळ आहे. याच्यावर बाण चढवून दाखविलेंस तरच मी तुला धनुर्विद्येंत तूं पारंगत झालास असें मानीन. तुला आपली शक्ती अजमावून पाहायची असेल तर मी द्वन्द्व-युद्धास तयार आहें."

परशुरामानें विष्णूच्या धनुष्याचें वर्णन केलें म्हणाला–"हें देखील विश्वकर्म्यानेंच घडवलेलें आहे. दोघांच्या शक्तीची परीक्षा व्हावी म्हणून त्यानें दोन्ही धनुष्यें घडविलीं.

शिव-विष्णूंचें धनुर्युद्ध झालें. त्यांत विष्णूच विजयी ठरणार हें पाहून देवांनीं मध्यस्थी करून युद्ध बंद करण्यास विनंती केली. विष्णु आपल्याहून अधिक बलवान निघालेला पाहून शंकरानें आपलें धनुष्य विदेह देशाचा राजा देवरात याला देऊन टाकलें. विष्णूनें आपलें धनुष्य भृगुवंशी ऋचीत यास दिलें. त्यानें आपला मुलगा जमदग्नि यास तें दिलें व त्याच्या मागून त्याचा पुत्र म्हणून तें मला मिळालें."

तें ऐकून दशरथ राजा घाबरून गेला. त्यानें परशुरामाचे पाय धरले आणि म्हणाला– "प्रभो ! आपण एकवीस वेळां ही पृथ्वी निःक्षत्रिय केलेली आहे. नंतर आपण इंद्रासमोर प्रतिज्ञा केली होती कीं, पुन्हां शस्त्र हातीं घेणार नाहीं. माझ्या मुलाच्या विरुद्ध शस्त्र हातीं घ लें तर माझा वंशच खुंटेल."

परशुरामानें त्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष केलें. रामाला राग आला. त्यानें परशुरामाच्या हातांतून तें धनुष्य घेतलें व त्यावर बाण चढवून विचारलें–" ह्या बाणानें तुमचा वध करणें मला शक्य आहे. पण ब्राह्मणावर शस्त्र उचलणें हा माझा धर्म नाहीं. तरी तुम्हांला निःशक्त केल्याशिवाय मात्र रहाणार नाहीं. तुम्हीं त्रिलोकांत ज्या ज्या प्रदेशांत तपश्चर्या केली आहे त्या सर्व प्रदेशांचा ध्वंस करण्याचें मी ठरविलें आहे." असें सांगून रामानें बाण सोडला. परशुरामाचा तेजोवध झाला. त्याचें अवतारकार्य संपलें होतें व विष्णूचा नवीन अवतार म्हणजे रामावतार प्रारंभ झाला होता.

राजा दशरथ अयोध्येला आला. राम आपल्या वडिलांना राज्यकार्यांत मदत करूं लागला. [बालकांड संपूर्ण]

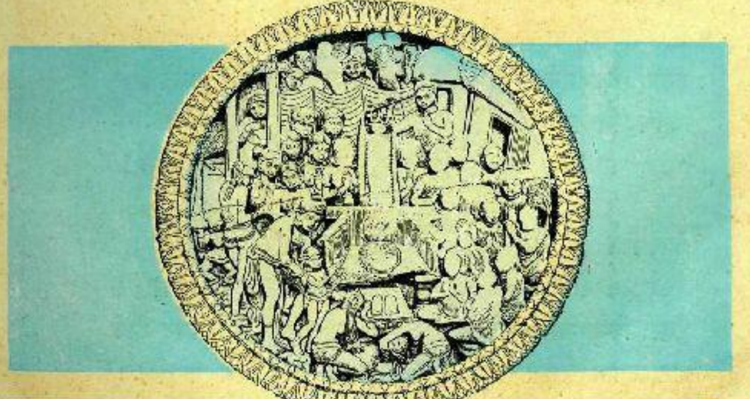

अमरावती

अमरावती हें आपलें अमरावती नगर नव्हे. हें आन्ध्र प्रांतांतील गुंटूर जिल्ह्यांतलें एक इतिहासप्रसिद्ध असें नगर आहे. गुंटूरपासून सुमारें २२ मैलांवर कृष्णा नदीच्या काठीं हें शहर होतें. शातवाहन युगांत येथें आन्ध्रांची राजधानी होती. दक्षिणेकडील महायान बौद्ध संप्रदायाचें मुख्य केन्द्र धान्यकटक या नगरापासून अगदीं जवळच होतें. सातव्या शतकांत ह्युएनसँगनें जेव्हां भारताचा प्रवास केला तेव्हां तो अमरावतीला आला होता.

अमरावतीचे अवशेष २००० वर्षांपूर्वींचे आहेत. आन्ध्र देशाची त्या काळची शिल्पकला कशी होती याची थोडी फार कल्पना हे अवशेष पाहिल्यावर होऊं शकेल. ह्या अवशेषांचा शोध प्रथम १७९७ सालीं पाश्चात्यांनीं लावला. परंतु अमरावतीच्या शिल्पकलेच्या ऐतिहासिक महत्त्वाची खरीखुरी माहिती मिळण्यापूर्वींच अमरावतीचा स्तूप ढांसळून गेला. आज अमरावतीचे अवशेष कांहीं लंडनमध्यें, कांहीं मद्रासला, कलकत्याला व कांहीं अमरावतीला पहावयास मिळतात. २००० वर्षांपूर्वीं आन्ध्र लोकांचा पेहराव, त्यांचीं आभूषणें वगैरे कशीं होतीं यांची कल्पना हे अवशेष पहाल्यानें कळते.

अमरावतीच्या अवशेषांत कांहीं शिलालेख पण मिळाले आहेत. त्यांपैकीं कांहीं मौर्य लिपींत, कांहीं ईक्ष्वाकु लिपींत व कांहीं शातवाहन लिपींत आहेत. यावरून हा स्तूप मौर्य कालापासून ईक्ष्वाकु वंशापर्यंत प्रसिद्ध होता असें अनुमान करावयास हरकत नाहीं. कर्नल कॉलिन केकन्झीनें अनेक ऐतिहासिक प्रमाणांच्या आधारांवर या स्तूपाची एक रूपरेषा तयार केली आहेत.

Fullscreen

127

